

Števan Küzmič v Smejevi prekmuriani

Marko Jesenšek

Slovenska akademija znanosti in umetnosti, II. razred za filološke in literarne vede,
Novi trg 3, SI 1000 Ljubljana; Univerza v Mariboru, Filozofska fakulteta, Oddelek za
slovanske jezike in književnosti, Koroška cesta 160, SI 2000 Maribor, marko@jesensek.si

Jožef Smej je priznaval osrednjo vlogo med prekmurskimi pisци protestantu Števanu Küzmiču in katoličanu Miklošu Küzmiču. Dokazal je, da sta soimenjaka (in verjetno sorodnika) sooblikovala prekmursko knjižno normo v 18. stoletju. Števan Küzmič ga je zanimal kot prevajalec perikop iz Stare zaveze, analiziral in razlagal je njegove Predgovore, predvsem pa je natančno preštudiral jezik *Nouvega Zákona* in ga predstavil v luči sodobnega ekumenizma. Posebno mesto v Smejevem raziskovanju življenja in dela Števana Küzmiča ima slovenski prevod njegovega nagrobnega napisa – v latinščini si ga je sestavil Števan Küzmič, dopolnil pa ga je njegov šurdski naslednik Mihael Bakoš. Smej je v samostojnem poglavju romana o Miklošu Küzmiču (*Po sledovih zlatega peresa*, 1980) literarizirano predstavil tudi Števana Küzmiča.

Ključne besede: Jožef Smej, Števan Küzmič, slovenščina, prekmurski knjižni jezik

Jožef Smej attributed the central role among Prekmurje authors to the Protestant Števan Küzmič and the Catholic Mikloš Küzmič. He proved that the namesakes (and probably relatives) both contributed to the shaping of the Prekmurje literary language norm in the 18th century. He was interested in Števan Küzmič's translations of the Old Testament pericopes. He also analyzed and interpreted his Forewords and, above all, carefully studied the language used in his *Nouvi Zákon*, presenting it in light of modern ecumenism. A special place in Smej's study of life and work of Števan Küzmič is reserved for the Slovene translation of his headstone epitaph. The original in Latin was written by Števan Küzmič himself, and later complemented by his successor Mihael Bakoš. In his novel about Mikloš Küzmič (*Po sledovih zlatega peresa*, 1980), Smej devoted a special chapter to a fictionalized story about Števan Küzmič.

Keywords: Jožef Smej, Števan Küzmič, history of Slovene, the Prekmurje literary language

Uvod¹

Milosti polna, spomni se! je bilo geslo mariborskega škofa Jožefa Smeja – *Gratia plena, recordare* je napis, ki ga je poznal iz semeniške kapele v Sombotelu, kjer

¹ Prispevek je nastal v okviru Raziskovalnega programa št. P6-0156 (*Slovensko jezikoslovje, književnost in poučevanje slovenščine*, vodja programa prof. dr. Marko Jesenšek), ki ga sofinancira Javna agencija za znanstvenoraziskovalno in inovacijsko dejavnost Republike Slovenije iz državnega proračuna.

je na praznik Brezmadežne prejel mašniško posvečenje in opravil novo mašo po zaključenem študiju bogoslovja. Geslo ima v latinščini in slovenščini enako število črk (dvajset), latinski glagol *recordare* pa ima osnovo *cor*, tj. *srce*, in ga je ves čas spominjal, da je v tuzemskem življenju najpomembnejše *dati in sprejeti srce*. Geslo je »hkrati tudi molitev, ki jo je škof Smej vsak dan molil, ne samo zase, ampak za vse, brez izjeme« ter tako prosil »Devico Marijo, naj vse sprejme v svoje srce.« (Sobočan 2007: 5–6) Boganjčar, rodil se je 15. februarja 1922 v Bogojini, je razdajal svoje srce za vero, prav tako pa tudi za svojo drugo veliko ljubezen, tj. slovenski jezik, prekmurščino in Prekmurje – kot pesnik, pisatelj, prevajalec in cerkveni zgodovinar je povezoval teologijo, zgodovino in jezikoslovje, saj ga je zanimanje za kulturno zgodovino prekmurskih Slovencev usmerjalo v »raziskavanje življenja in dela tistih mož, ki so v tujem okolju usmerjali in ohranjali slovenstvo krajine med Muro in Rabo« (Novak 1992: 19). Zvest svojemu škofovskemu geslu je Slovencem z veliko ljubeznijo odkrival znamenite, a po krivici spregledane prekmurske katoliške in protestantske pisce. Veliko raziskovalnih moči je namenil katoliškemu duhovniku Miklošu Küzmiču (1737–1804) in njegovemu krogu ter Ivanocyjevemu krogu, ki si je na prelomu 19. in 20. stoletja prizadeval za kulturno in duhovno rast prekmurskih Slovencev, do neke mere pa je deloval tudi politično, tako da se je organizirano upiral madžarizaciji. Z enakim spoštovanjem je predstavljal tudi jezikoslovno in teološko delo protestantskega pastora Števana Küzmiča, ki je prvi med Slovenci prevedel Sveto pismo Nove Zaveze neposredno iz izvirne stare grščine v slovenski prekmurski knjižni jezik (*Nouvi Zákon*, 1771). Resnično si je želel, da bi bili Prekmurci, Slovenci in vsi ljudje *milosti polni* in bi poslušali *srce*, ki napolnjuje notranjost, njena zunanja izraznost pa ne bi bila tako pomembna. Smisel krščanske vere ni v različnih zapovedanih predlogah, po katerih se lahko prevaja Sveto pismo, in različnih krščanskih verskih skupnostih. Vsi so služabniki Jahveja, zato naj berejo Sveto pismo v prevodu Vulgate ali prevodu materinščine iz izvirnega svetopisemskega jezika. Smej je na prevajalsko, kulturno in versko delo, ki sta ga v 18. stoletju opravljala protestant Števan in katoličan Mikloš Küzmič, gledal z ekumenskimi očmi. Prevajalsko delo Števana Küzmiča je razlagal »v luči sodobnega ekumenizma«, saj »odlok tridentinskega koncila namreč ne prepoveduje prevode v žive jezike, in to iz izvirnih tekstov« (Smej 2004: 335). Smej je citiral redovnico in cerkveno učiteljico sveto Terezijo Deteta Jezusa: »Ko bi bila jaz duhovnik, bi se učila hebrejščine in grščine, da bi lahko brala besedo živega Boga takšno, kot jo je on blagovolil izraziti v človeški govorici.« Tako je tudi razumel okrožnico Pija XII. *Divino afflante Spiritu*, iz katere je povzel:

Uporaba začetnih tekstov (*primorum textuum usus*) ne nasprotuje modrim ukrepom tridentinskega cerkvenega zbora o latinski Vulgati. Če je tridentinski koncil hotel, naj bo Vulgata tisti

latinski prevod, ki naj ga vsi uporabljajo kot avtentičnega (qua omnes pro authentica uterentur), to zadeva samo latinsko Cerkev in javno uporabo Svetega pisma v tej Cerkvi, nikakor pa s tem ne zmanjšuje veljave in moči izvirnih tekstov (primigeniorum textuum auctoritatem et vim). Nauk (doctrina) naj se dokazuje in potrjuje z izvirnimi teksti (ex primigeniis textibus comprobetur et confirmetur). Odlok tridentinskega koncila ne prepoveduje prevode v žive jezike, in to iz izvirnih tekstov. (Smej 2004: 335)

Smej je čutil, da ima tako srce tudi Števan Kūzmič, ki je sicer prevajal predgovor k Pismu Rimljanom po Lutru, vendar pa je njegov nauk o opravičevanju omilil, tako da je na koncu izpustil Lutrovo »izrazito protirimsko ost«. Resnica, ki je potrebna za zveličanje, s tem ni bila potvorjena, obsodbe iz preteklosti pa so s tem presežene in omogočajo spravo: »Luteranske Cerkve in rimskokatoliška Cerkev bodo še naprej poglobljale skupno razumevanje, ki naj prinaša nove sadove v učenje in cerkveno življenje.« (Smej 2004: 336–337) Ohranjati je potrebno duhovno dediščino Prekmurja skladno z izrekom o pravičnem življenju iz svetopisemske hvalnice modrosti: »Izkažimo čast slavnim možem, našim očakom po njihovih rodbinah.« (Sir 44,1) Smej (1999: 197) je zato izkazoval veliko čast najpomembnejšemu prekmurskemu protestantskemu piscu Števanu Kūzmiču, ki je prvi v Prekmurju prevedel Sveto pismo Nove zaveze, oz. je začel Sveto pismo »na svoj (in naš) stari slovenski jezik 'obračati' (prevajati)« (Smej 2016: 90). Mislim, da glede tega lahko parafraziram misel, ki jo je Smej² navedel v Stopinjah: Če rečeš prekmurski knjižni jezik, si hkrati rekel Števan Kūzmič. *Nouvi Zákon* je postavil prekmurski jezik, slovstvo in kulturo ob bok kranjskim protestantskim dosežkom in pokazal, da je slovenska kultura nastajala tudi v Prekmurju.

Smej je v svojih znanstvenih člankih in monografijah o prekmurskem jeziku in literaturi ob Miklošu najpogosteje navajal prav Števana Kūzmiča: »Oba Kūzmiča, Števan, evageličan, in Mikloš, katoličan, sta tako rekoč utemeljila svoj *stari slovenski jezik*.« (Smej 2011: 28) Protestantskega prevajalca Svetega pisma Nove zaveze je izbral za ohranjevalca narečja »panonske slovenščine« in z njim vred miselnosti in »duhovnosti Vzhoda«, ki sta ju v Prekmurje prinesla Ciril in Metod (Smej 2001: 224) – velikokrat ga je imenoval v naslovih svojih razprav, med katerimi so za razumevanje nastanka, razvoja, prostorskih okvirov in zatona prekmurskega knjižnega jezika najpomembnejše: (1) Se je Mikloš Kūzmič v svojem prevodu evangyliomov res naslanjal na Štefana Kūzmiča? (2) Dvestoletnica Kūzmičevega prevoda Nove zaveze, (3) Nagrobni napis Štefana Kūzmiča, (4) Mihael Kuzmič, Predgovori Števana Kūzmiča, (5) *Nouvi zákon* Števana Kūzmiča (1771) v luči sodobnega ekumenizma, (6) Štefan Kūzmič kot

² »Zato menda ni pretirana izjava, zapisana v Družini z dne, 19. oktobra 2003: Če rečeš Prekmurje in njega del Porabje, ki je na Madžarske, si hkrati rekel VILKO NOVAK.« (Smej 2003: 194)

prevajalec perikop iz Stare zaveze Svetega pisma. Ob teh naslovih opozarjam še na nekatere razprave, v katerih je Smej prav tako razpravljal o življenju in delu Števana Küzmiča: (7) Slovenski evangeličani, (8) Ekumenska sled v zbornikih Stopinje, (9) Prekmurski pisatelji v 18. stoletju, (10) Je prekmurščina knjižni jezik ali narečje? (11) O prevodih psalmov v prekmurščino od Martjanske pesmarice II do Pusztaijeve pesmarice 1893, (12) Prevajanje Svetega pisma v »stari slovenski jezik«. Posebnost je Smejeva literarizirana predstavitev Števana Küzmiča v samostojnem poglavju romana o Miklošu Küzmiču (*Po sledovih zlatega peresa*, 1980).

Štefan Küzmič, pozabljeni velikan slovenske kulturne zgodovine³

Ko govorimo o protestantizmu na Slovenskem, ga samodejno povezujemo s Trubarjem, Kreljem, Bohoričem in Dalmatinom, tj. s prvo slovensko tiskano knjigo, prvo slovnico našega jezika, prvim prevodom Biblije in pisavo bohoričico. Protestantizem na Slovenskem pa je vendar raznovrsten in ima vsaj dva obraza, kranjskega in prekmurskega, ki sta se razvijala v avstrijskem in ogrskem kulturno-zgodovinskem in jezikovno-političnem prostoru. Med njima je veliko povezav, nekaj razlik pa je nastalo zaradi skoraj dvestoletnega časovnega zamika in dvojničnega razvoja slovenskega jezika (Jesenšek 2018, 2018a). Prvi slovenski kranjski tiski so nastali v 16., slovenski prekmurski tiski pa v 18. stoletju. Prekmurski protestantski pisci so imeli knjige svojih kranjskih predhodnikov, kranjski protestanti pa razmer v Prekmurju niso poznali – Trubar je protestantsko vero med »avstrijskimi Slovenci« razširjal v kranjskem jeziku, ki je bil »stranski dosežek« nove vere v deželah Kranjski, Koroški in Štajerski, ni pa poznal jezikovnih razmer na levi strani Mure, saj v osrednjeslovenskem prostoru 16. stoletja niso imeli informacij o »ogrskih Slovencih«. Kranjci so protestantizem spremljali »v živo«. Zanj so se navduševali neposredno pri Lutru, poznali so cvinglijansko doktrino, Melanchthona in »filipiste« ter Vlašića in »flacijance« ter se gibali med zmernim in ortodoksnim luteranstvom ter flacijanstvom (Kos 2022: 67); Trubar pa je začel svojo reformacijsko pot iskati s pomočjo kulturne naravnosti tržaškega škofa Bonoma po Erazmovem in Kalvinove vzoru (Kos 2022: 69). Prekmurski protestanti so reformacijo doživljali posredno v madžarskem političnem okolju, pod vplivom slovaških izobraževalnih

³ Poglavje je naslovljeno po radijski oddaji, ki je bila posneta ob tristoletnici rojstva Števana Küzmiča (Kulturni fokus, Prvi program Radia Slovenija, 27. 10. 2023) – z voditeljem Goranom Deklevo sem se pogovarjal o »bržčas najpomembnejšem in najzmožnejšem izmed utemeljiteljev prekmurske knjižne norme«.

ustanov in nasprotij med pravovernimi protestanti in pietisti – prva ohranjena prekmurska knjiga Temlinov *Mali katechismus* (1715) je neposredno povezana s pietističnim programom, ki je prekmurskim Slovincem (in drugim Slovanom) pomagal utrjevati vero in pobožnost z izdajanjem knjig. Iz Bratislave (Požun) so podpirali tudi Števana Küzmiča, ki je v Čobinu (Nemescsó) vodil latinsko šolo in skrbel za versko vzgojo prekmurskih Slovencev.⁴ Razen jezika, kulture in časovnega zamika drugih večjih razlik med kranjskim in prekmurskim protestantizmom ni bilo. Eni in drugi so želeli reformirati krščansko vero, pri tem pa sta bili kranjska in prekmurska različica slovenskega jezika »stranski dosežek«, najboljše orodje za širjenje nove vere. Njihova glavna naloga je bila odpraviti posredništvo in čim prej prevesti Sveto pismo, da se bo lahko vsak vernik neposredno »pogovarjal« z Bogom. V dvestoletni časovni razliki so se seveda spremenile politične razmere. Dunajski dvor ni bil naklonjen reformaciji in v vseh avstrijskih deželah je bil protestantizem prepovedan leta 1671. Kraljeva Pešta je dopuščala več verske svobode in Državni zbor je leta 1681 dovolil več artikularnih krajev, v katerih so protestanti imeli svoje cerkve in so opravljali bogoslužje. V dveh takih krajih je deloval tudi Števan Küzmič – v Čobinu je bil učitelj (1751–1755), v Šopronu pa evangeličanski pastor (1755 do smrti 1779).

Knjižni jezik kot »stranski dosežek« slovenskega protestantizma je bil za Kranjce in Prekmurce vsaj tako pomemben kot versko vprašanje, saj je dolgo-ročno vplival na njihovo slovenstvo in vzpostavitev slovenskega nacionalnega programa v 19. stoletju.

Življenje in delo Števana Küzmiča

V literaturi o Števanu Küzmiču se njegovo ime zapisuje kot *Štefan* ali *Števan*. Veliki prekmurski evangeličanski prevajalec »najpomembnejše prekmurske slovenske knjige« se je sam imenoval *Števan* – »najobširnejše in najpomembnejše delo prekmurskega slovstva« (Novak 1976: 50) ima v »knjigah največkrat omenjano ime med prekmurskimi pisatelji« (Novak 1976: 47) zapisano kot *Števan*: *Nouvi zákon ali Testamentom goszpodna nasega Jezusa Krisztusa, zdaj oprvics z grcskoga na sztári szlovenszki jezik obrnyeni po Stevan Küzmicsi Surdánszkom F*). Slovenski literarni zgodovinarji in jezikoslovci so ga kasneje zapisovali kot *Štefan*, npr.: Trstenjak (1905), po simpoziju ob 250-letnici njegovega rojstva je izšel *Zbornik Štefana Küzmiča* (ZŠK 1974), v Slovenskem biografskem leksikonu

⁴ V Čobinu je napisal mali katekizem (1752) in abecednik (1753), ki sta, žal, izgubljena, ter evangeličanski katekizem *Vöre krsztsánszke krátke návuk* (1754) z znamenitim Predgovorom, ki je nastal pod vplivom bratislavskih pietistov in mecenov.

(SBL) je tudi *Štefan*, v sodobnih zapisih v medijih danes prevladuje *Štefan*; Flisar, Luthar, kasneje pa Vilko Novak dosledno pišejo *Števan*, Smej je uporabljal *Štefan* in *Števan*, vendar pa je po letu 2004 dosledno pisal *Števan*, ker je to »/u/strezno izvirniku« in ker po naliki pišemo tudi *Mikloš* (Küzmič), ne pa *Miklavž* ali *Nikolaj* (Küzmič)⁵ (Smej 2004: 331).

O znamenitem prekmurskem Slovencu Števanu Küzmiču imamo ohranjenih le malo biografskih podatkov in nobene likovne upodobitve. Glede podobe je istovrsten z znamenitim slovenskim pesnikom Prešernom, s katerim ga primerja tudi Smej. Števan Küzmič je eden izmed dveh stebrov prekmurskega knjižnega jezika,⁶ Prešeren je največji slovenski pesnik. Oba sta posredno delovala na edinost kristjanov (Smej 2000: 74). Prešeren v Krstu pri Savici začenja duhovnikovo poučevanje s stvarjenjem: *kakó nas vstvaril vse je Bog največi*,⁷ nadaljuje z mestom iz Pisma Rimljanom: *kak greh prišel na svet je po Adámi*⁸ in kitico zaključi z verzoma o učlovečenju in Kristusovi ljubezni ter žrtvovanjem za ljudi: *kak se je božji sin zato včlovečil*,⁹ / *da bi otél naróde*¹⁰ in osrečil.¹¹ Novo kitico začenja s spoznanjem, da je Bog ljubezen in da smo ljudje Božji otroci, torej otroci ljubezni: *Da pravi Bog se kliče Bog ljubezni*,¹² / *da ljubi vse ljudi, svojè otróke*,¹³ nadaljuje pa z mislijo, da je zemlja le kraj skušnjave, naš pravi dom pa je v nebesih: *da zemlja, kjer vijó viharji jezni, / je skušnje kraj*,¹⁴ *da so naš dom visóke / nebesa*,¹⁵ zato Bog želi, da bi se vsi ljudje zveličali: *da ne želi*

⁵ Smej me je v osebnem pogovoru leta 2002 opozoril, da je potrebno uporabljati Küzmičevo ime *Števan*, ker se je leta 1771 sam tako imenoval na naslovnici največje prekmurske »bibleistične dragocenosti«; katoliškega soimenjaka in sorodnika Mikloša Küzmiča je Smej dosledno izgovarjal diftongično z naglašenim *ou*-jem: *Miklóuš* (zapisoval pa monoftogično *Mikloš* in razlago, da se tudi v tem primeru izgovarja z naglasom na *o*-ju).

⁶ »Nihče ne dvomi, da sta Štefan Küzmič (1723–1779) in Mikloš Küzmič (1737–1804) dva stebra prekmurskega knjižnega jezika: Evangeličan Števan Küzmič predvsem s svojim prevodom *Nouvi Zákon z-Greskoga na sztári szlovenszki jezik obrnjeni*, Halle 1771, katoličan Mikloš Küzmič pa s svojimi sedmerimi knjigami.« (Smej 2006: 101)

⁷ [...] Bil je duhovnik Najvišjega Boga. (1Mz 14,18) Smej pojasnjuje, da je *Najvišji Bog* edini pravi Bog (Smej 2000a: 53).

⁸ Kakor je torej po enem človeku prišel na svet greh [...]. (Rim 5,12)

⁹ In Beseda je postala meso in se naselila med nami [...]. (Jn 1,14)

¹⁰ [...] človek Kristus Jezus, on, ki je sam sebe dal v odkupnino za vse [...]. (1Tim 2,5–6)

¹¹ Na tem smo ljubezen spoznali, da je on dal življenje za nas [...]. (1Jn 3,16)

¹² Bog je ljubezen, in tisti, ki ostaja v ljubezni, ostaja v Bogu in Bog ostaja v njem. (1Jn 4,17)

¹³ Poglejte, kakšno ljubezen nam je podaril Oče: Božji otroci se imenujemo in to tudi smo [...]. (1Jn 3,1)

¹⁴ [...] naj bo zaradi tebe prekleta zemlja; s trdom boš jedel od nje vse dni svojega življenja. Trnje in osat ti bo rodila in jedel boš poljsko rastlinje. V potu svojega obraza boš jedel kruh [...]. (1Mz 3,17–19)

¹⁵ Naša domovina pa je v nebesih, od koder tudi pričakujemo odrešenika, Gospoda Jezusa Kristusa. (Flp 3,20)

*nobenega pogube, / Da vstvaril je ljudi vse za nebesa,*¹⁶ *ker jih v nebesih čaka*
*neizmerno veselje: oko ni vid'lo, slišala ušesa / veselja, ki izvoljene tam čaka*¹⁷
(Smej 2000a: 53–54).

En dan sem prašat šla po vojske sreči,
al skozi se še ni sklenila z vami.
Učil ljudi je mož bogaboječi,
duhovni mož, ki zdaj ga vidiš z nami:
kakó nas vstvaril vse je Bog največi,
kak greh prišel na svet je po Adámi,
kak se je božji sin zato včlovečil,
da bi otél naróde in osrečil.

Da pravi Bog se kliče Bog ljubezni,
da ljubi vse ljudi, svojè otrôke;
da zemlja, kjer vijó viharji jezni,
je skušnje kraj, da so naš dom visôke
nebеса, da trpljenje in bolezní
z veseljam vred so dar njegove rôke;
da čudno k sebi vod' otroke ljube,
da ne želi nobenega pogube.

Da vstvaril je ljudi vse za nebеса,
kjer glor'ja njega sije brez oblaka;
oko ni vid'lo, slišala ušesa
veselja, ki izvoljene tam čaka;
da spróstenim bo vseh težav telesa
se srečnim izpolnila volja vsaka;
da bodo tamkaj božji sklepi mili,
té, ki se tukaj ljubijo, sklenili.

(France Prešeren, *Krst pri Savici*, 27, 28, 29 kitica)

Küzmič je v *Nouvem Zákonu* prav tako »zapel« pesem o *edinosti*. Sveto pismo predstavlja Boga kot modrega gradbenika, ki ne potrebuje opazovalcev in šele ko človeka prebudi iz »mimonaravne otrplosti, zapoje pesem o edinosti«. Bog je razlil svojega duha na vse človeštvo, zato binkoštna edinost¹⁸ povezuje edinost duha in edinost ljubezni: »Bog hoče svoje ljudstvo zbrati v edinosti.« (Smej 2007:

¹⁶ To je namreč dobro in po volji Bogu, našemu odrešeniku, ki hoče, da bi se vsi ljudje rešili in prišli do spoznanja resnice. (1Tim 2,3–4)

¹⁷ Kakor je pisano: Česar oko ni videlo in uho ni slišalo in kar v človekovo srce ni prišlo, kar je Bog pripravil tistim, ki ga ljubijo. (1Kor 2,9)

¹⁸ Razlil bom svojega duha na vse meso in prerokovali bodo vaši sinovi in vaše hčere, vaši starčki bodo sanjali sanje, vaši mladeniči bodo gledali videnja. Tudi na hlapce in dekle bom v tistih dneh razlil svojega duha. [...] Vsak, kdor bo klical Gospodovo ime, bo rešen, kajti na

37) Božji Sin je bil poslan, da prebiva na *svetu*, v katerem deluje Sveti Duh, ki je »počelo edinosti«. Prvorojenec »vzpostavlja ljubezen« in »želi zbrati vse ljudi« v edinosti. Küzmič seveda predstavlja v Pismu Efežanom to edinost Duha, ki se ohranja z vezjo miru: *Paŋcsivŋi fze zdr'zati jedinfztvo dūha vu vezali méra* (Ef 4,3) tako dolgo, dokler se vsi ne povežemo v edinosti vere: *Dokecs fze ne fzeŋcsamo vfzi vu jedinfztvi vöre* (Ef 4,13). Z referencami opozarja na podobna mesta v Novi zavezi, in sicer za (Ef 4,3) navaja Pismo Rimljanom (Rim 15,5) in Pismo Kološanom (Kol 2,2), za (Ef 4,13) pa Lukov evangelij (Lk 3,23) in Pismo Filipljanom (Flp 2,7–9) (NZ 1771: 580–581). Smej (2007: 38) navaja mesto iz Janezovega evangelija (Jn 10,3), ko Gospodov služabnik kot pastir zbira vse ljudi, »saj pozna svoje ovce in jih v njihovi različnosti kliče po imenu«. Pri tem opozarja na Küzmičev ustreznejši prevod v nadaljevanju:

I drūge oveczé mám, ftere fzo nej zete *ovcsárnicze*: i one mi je potrebno efzi pripelati; i gláfz moj bodo poŋzlűfale; i bode edna csrejda i eden paŋzter. (Jn 10,16) (NZ 1771: 300)

Imam še druge ovce, ki niso iz tega *hleva*. Tudi tiste moram pripeljati in poslušale bodo moj glas in bo ena čreda, en pastir. (Jn 10,16) (SSP 2006: 1622)

Smej (2007: 38–39) prepozna v Küzmičevem samostalniku *ovčarnica* sinonim za prvo krščansko Cerkev, ki je bila »ena, eno telo, ena duša, eno srce«. SSP ima na tem mestu samostalnik *hlev*, ki je »vase zaprt prostor, kjer živali, ovce, spijo«. Küzmič pa je po Smejevem mnenju zapisal »lepši izraz«, ki presega pomen *hleva* v smislu grških klasikov – *ovčarnica* je »skupna molitev« ekumenskih razsežnosti in oznanja notranje spreobrnjenje ter ljubezen (Smej 1970: 123). Prekmurski protestanti so tako ekumensko razsežnost *krščanske edinosti*, ki jo vzpostavlja *ljubezen*, večkrat dokazali. Leta 1795 so katoličanom v Murski Soboti s pogodbo¹⁹ odstopili cerkvene zvonove, v izročilni listini pa so ekumensko razsežnost tega dogovora podkrepili z besednimi zvezami »medsebojna ljubezen, dobro sosodstvo, krščanska bratska ljubezen med evangeličanci in papinci, ljubezen, ki je ljuba Bogu in ljudem« (Smej 1971: 10). Küzmič je

gori Sion in v Jeruzalemu bo rešitev, kakor je rekel Gospod, in med preživelimi bodo tisti, ki jih Gospod kliče. (Jl 3,1–2; 5)

¹⁹ Pogodba je bila napisana v madžarskem jeziku in podpisana 12. 9. 1795. Iz prevoda Jožefa Smeja navajam tisti del, ki je vezan na vprašanje edinosti in ljubezni: »Prvič: mi, evangeličani augsburške veroizpovedi, ki smo prej pripadali soboški papinski župniji (Pápiŋta Fárahoz elöbb tartozott), imajoč pred očmi *dobro sosodstvo, bratstvo in ljubezen do božjega miru ter do krščanske edinosti*, iz ponižne predanosti do zgoraj omenjenega spoštovanega posredništva, končno veljavno sklenemo, da se vse naše pravice in zahteve, ki smo jih imeli, ali pa bi jih v bodoče mogli imeti do treh zvonov, ki so v soboški papinski cerkvi, osredotočijo na sledeče: [...]« (Smej 1972: 49)

tako vzpostavljeno medsebojno ljubezen ubesedil npr. v Janezovem evangeliju (NZ 1771: 313): *Vtom fzpoznaio vfzi: kai fzte moji vucseniczke; csi lübézen máte eden k-drugomi* (Jn 13,35) in Pismu Rimljanom (NZ 1771: 476): *Lübezen brezi fzkazlivoftzi naj bode. Szafzite fze od hüdogo, zgrabte fze toga dobroga* (Rim 12,9), saj je ljubezen dobrota, ki izpolnjuje postave: *Lubeznofzt bli'znyemi hüdou ne dela. Záto punofzt právde je lübeznofzt.* (Rim13,10)

Števan Küzmič (1723–22. 12. 1779) se je rodil v Strukovcih in je bil »po vsej verjetnosti« krščen leta 1723 v župniji pri sv. Benediktu (Kančevci). Smej (1973: 99) opozarja na ekumensko povezanost utemeljitelja prekmurskega knjižnega jezika Števana Küzmiča in očeta ogrskih Slovencev Franca Ivanocyja, saj prekmurski katoličani skupaj z evangeličani obhajajo Küzmičevo rojstvo in Ivanocyjevo smrt. Evangeličanski duhovnik in plemič Adam Luthar (1923: 26–28) je ob dvestoletnici Küzmičevega rojstva objavil njegov življenjepis.²⁰ Sklicuje se na protestantska duhovnika iz Šurda (Elek Szalóky) in Čobina (Sándor Mesterházy), ki sta leta 1911 objavila knjižico z naslovom *Küzemics István ag. hitv. ev. lelkész és biblilafordító 1723–1779* (Števan Küzmič, evangeličanski duhovnik augsburške veroizpovedi in prevajalec Biblije, 1723–1779) – po njuni madžarski predlogi je pripravil zapis v prekmurščini, ki bi lahko potrdil Smejevo domnevo, da je bil Küzmič »verjetno krščen« pri Svetem Benediktu (Kančevci / Ivanovci). Točnega datuma rojstva ne poznamo,²¹ ker so rojstne knjige bodonske verske občine v protireformaciji izginile (vesznole). Cerkev pri Sv. Benediktu »je bila do leta 1733 v posesti evangeličanov« (Smej 1970: 118), tam je tudi »zacsno vsoulo hoditi«, verjetno pa je ljudsko šolanje nadaljeval v Segedu (Novak 1974: 32) ali v današnji avstrijski Radgoni (Kuzmič 2008: 82). »Ocsa nyegov szo bili Küzmits Gyorgy,²² matere nyegove ime tüdi nevejmo (Luthar 1923a: 94). Šolanje je nadaljeval na višji evangeličanski šoli v Šopronu (1733), nato v Gjuru / Győru (1739) in ga dokončal leta 1744 v Bratislavi / Požunu. Verjetno je študiral tudi v Wittenbergu in Halle, saj je ob slovenščini, madžarščini, grščini in latinščini zelo dobro obvladal tudi

²⁰ Dopolnjujem ga z življenjepisom *Küzemics Stevana zsítek i delo*, ki ga je Luthar prebral 29. 6. 1923 na veliki slavnosti ob 200. obletnici Števana Küzmiča v Strukovcih in ga objavil v julijski številki *Düsevnega liszta* (20. 7. 1923) (Luthar 1923a: 94–96); v njem je ponatančil zapis, ki ga je objavil v *Evangelíčanskem kalendaru* leta 1923.

²¹ Luthar (1923: 28) navaja napačen dan Küzmičeve smrti – 29. oktober 1779; enako tudi *Düsevni liszt* (20. 4. 1925: 58); v *Evangelíčanskem kalendaru* (1939: 101) je v rubriki Kronika ednoga leta pravilno navedeno: »1779. dec. 29-ga – pred 160 letmi – je mro Küzmič Štefan v Šurdi, ete najznamenitěši med prvimi slovenskimi překmurskimi evangeličanskimi pisatelji.« V matični knjigi je Mihael Bakoš zapisal, da je Küzmič umrl »22. X-bris«, kar je npr. Luthar napačno razumel kot 22. oktober (deseti mesec). »V resnici pa je ta »X« beseda DECEM (deset), torej 22. decembris.« (Kuzmič 2008: 85)

²² Oče Jurij naj bi bil krojač (Kuzmič 2008: 82).

nemščino (Smej 1971a: 47); zdi se, da se je veliko samoizobraževal, dodatno znanje pa je pridobival tudi s pomočjo zasebnih učiteljev (Kuzmič 2008: 83). Prvo službo je dobil v Požunu, kjer je bil nekaj let (1744 do 1751) vzgojitelj v licejskem konviktu (Kuzmič 2008: 83). »Kak je teda naváda bila, obrvim je vucsitelszko szlúzsbo szpunyávao« v artikularnem Čobinu med letoma 1751 (nasledil je umrlega Mihaela Severja) in 1755. 26. maja 1755 je bil v Čobinu posvečen za duhovnika (Kuzmič 2008: 84), 6. junija 1755 pa je »v Šurdu za dühovnika prisao« (Luthar 1923: 26). Cerkev je bila pokrita s škodlami in je stala v močvirnati dolini (Bajzek 2019: 137). Küzmič je v Šurdu vodil matično knjigo,²³ iz katere sta Szalóky, Küzmičev daljni naslednik v Šurdu,²⁴ in Me-sterháý črpala podatke za svojo knjižico, npr. o Küzmičevem skrbnem vodenju krstnih knjig in cerkvene ekonomije ter opisih težav, ki mu jih je povzročala protireformacija, ker »krive tozsbe zdigávajo prouti nyemi i doszta neprílike nyemi delajo vu szpunyávanyi nyegove düsevne cseszti (Luthar 1923a: 94):

Ár szo sztáre materszke knige zgorele, nouye szprávi notri, té tocsno pela i vnyih gorizamerka znamenitejse cerkevne zgodbe tüdi; vrédi drzsi vérsztvinszka dugoványa, racsóne szvoje gmajne. Büdi szvojo csrejdo na áldove na Bozso diko i nyegova büditelszka rejes je nej glász kricsécsega vu püsztini. Nikáki negibajoucso fundáció poroucσιο na církev, drügi drágo poszoudo ál düjejo za szv. krszt i szv. vecsérjo, i tak zápišejo notri szebé med dobrocsinitеле církv i vu vecsen szpoumenek.

Med tem sze neprehejnano more bojüva ti szprotivnikmi reformácie, ki szo okouli hodili, kak erjújoucso oroszlan iszkajoucso, gde bi mogli církev, ali soulo od evangelicsánov vkraj vzéti, dühov nika, ali vucsitela pregnat i, vtem nico vrresti. Küzmicso sze szvernosztjov apostolov, szbatrivnosztjov reformátorov oponása vu bránenyi toga, ka je na nyega zavüpano, naj niscse i nika ne pride na pogübelnoszt. (Luthar 1923: 26)

Küzmič v osebнем življenju ni imel sreče. Pogorela mu je hiša »i vu nyej po nyem pizsani abécészki knjig eden tretji tao je tüdi porob plaménov posztao« (Luthar 1923a: 94). V skromnem šurdskem župnišču tik ob cerkvi je sprva živel v utesnjenem stanovanju²⁵ (Trstenjak 1905: 9. 3. 1905), Trstenjak pa domneva,

²³ Matična knjiga iz Küzmičevih časov je ohranjena v Šurdu; Smej (1971a: 53) navaja njeno naslovno stran: »Matricula Ecclesiae Aug. Confes. Surdensis ad Legrad sub Stephano Kuzmits Ecclastae (beri: Ecclesiastae = pridigar) loci ab Anno currenti MDCCLXXIV.«

²⁴ Anton Trstenjak (1905: 9. 3. 1905) se je z njim srečal leta 1905 v Šurdu, ko je potoval po Šomodski županiji in zbiral podatke o življenju in delu Števana Küzmiča.

²⁵ »Šurdanska cerkvena je majhna in nizka, tako da jo zakriva okrog nje gosto nasajeno sadno drevje. Zelo majhno in tesno je tudi župnišče, oddaljeno le par korakov od cerkvice. Premajhno je to bivališče tudi za najskromnejšo obitelj. Župnik ima le eno tesno sobico, v kateri je jedva prostora za posteljo, mizico in omaro. V eni ravno tako majhni sobici stanuje župnikova obitelj. V tem skromnem župnišču je živel nekdanj Štefan Küzmič, a sedaj tu župnikuje Szalóky Elek (Aleksij).« (Trstenjak 1905: 9. 3. 1905)

da je hišo v Patru, ki je kasneje pogorela, priženil z drugo poroko. Vilko Novak (1974: 32) je zapisal, da je živel v svoji hiši v Patru (Nemespátró). Zvemo, da je imel v zakonu s prvo ženo dva otroka, a sta oba umrla: »1761. leta je edno deklico doubó, ali vu tretjem leti sztarosztí nyene jo je zse zgubo.« Hčerka, rojena leta 1763, je umrla že po desetih dneh (Luthar 1923a: 96). Trstenjak (1905: 14. 3. 1905) je dodal informacijo, da je bilo prvi ženi ime Ana Marija, Smej (1971a: 48) pa, da sta se poročila leta 1756. Kuzmič (2008: 85) je iz rokopisnega izvlečka vizitacijskega zapisnika leta 1755 ugotovil, da so mu 26. oktobra leta 1755 »pripeljali nevesto iz Požuna, ki se je prek vizitatorjev z njim poročila – Ana Marija je imela deklinški priimek Hennogce; sin Štefan se je rodil leta 1756, hčerka Ana Marija leta 1758 (umrla 1760), hčerka Klara leta 1761 (umrla 1764) in hčerka Elizabeta 21. 11. 1763 (umrla 1. 12. 1763). Po osmih letih zakona mu je umrla tudi žena. Luthar (1923a: 64) dopolni informacijo z datumom njene smrti 5. maj 1764, ko je bila stara 39 let;²⁶ »zapár lejt szledkar je« v Šurdu pokopal tudi svojega očeta (Luthar 1923: 26). Luthar (1923a: 95) je dopolnil informacijo o družinskem življenju šurdskega fararja s podatkom, da mu je oče umrl »na drúgo leto«²⁷ po smrti prve žene, štiri leta in pol po smrti prve žene pa se je drugič poročil z vdovo Terezijo Bošnyak (roj. Szakal / Šakal; poročila sta se 25. 11. 1768, njuni otroci pa so bili Štefan, Ana in Elizabeta – prim. Trstenjak 1905: 14. 3. 1905). Težke življenjske preizkušnje je vdano prenašal in zaupajoč Svetemu pismu se je v šurdanski kroniki ob smrti najbližjih (Smej 1971a: 48) krepil z vero in mislijo o moči milosti, tako da je s pomočjo sporočila Pisma Rimljanom nase prevzel breme »daru pravičnosti«:

Kajti nobeden med nami ne živi zase in nobeden ne umira zase. Če namreč živimo, živimo za Gospoda; in če umiramo, umiramo za Gospoda. Naj torej živimo ali umiramo, smo Gospodovi. (Rim 14,7–8)

Szalóky in Mesterháý omenjata med Kūzmičevimi deli izgubljeni »*Szlovenszki máli katekizmus*« in »*Abecészke knige*«, prevod *Nouvega Zákona*, za katerega je »bil poklican od Slovencev, ki prebivajo med Muro in Rabo« ter »escse peszmene knige, molitvi, mrtvecse peszmi i rászlocsna dugoványa piszao, stera vsza szo navékse vesznola, ár je je nej mogao prav dokoncsati, prvle ga je zasztavo na

²⁶ Iz Luthrovega zapisa ni jasno, ali je bila Ana Marija tudi pastorka, ali pa zapis »to dobro fararco« pomeni, da je bila pastorjeva žena: »1764. maj. 5. sze je pá szkázao angel szmrti vu farofi i zdaj je odneszao Goszpodnovoga toga vernoga szlugo düse dejszni tao, to dobro fararco, sztarosztí nyéne 39. leti.« (Luthar 2023a: 95)

²⁷ Smej (1971a: 48) je nenatančen Lutharjev podatek dopolnil z letnico očetove smrti – umrl je leta 1768, star šestinšestdeset let; Kuzmič (2008: 85) navaja letnico 1769, prav tako pa naj bi bil oče ob smrti star šestinšestdeset let.

pouti zsitka, na poli boja Nebeszki Ocsa« (Luthar 1923: 27); sestavil si je tudi epitaf v latinščini (Luthar 1923a: 95):

1752. leta voda »Szlovenszki mali katekizmus« steroga stampne sztroske je obri szvoji 39 forintosov Serpilius Vilmos pozsonszki duhovnik znasao. Pilgrandova vdovica je pa nyemi na vödávanye szlovenszki knig 30 forintosov podpore dala. Zato je zse 1753. leta vödao »Szlovenszke abécészke knige i racsunszke knige«. Z-toga tüdi vídimo, ka je on zse kak vucsitel pascslivo delao. (Luthar 1923a: 96)

Luthar ni prenesel v svoj spominski zapis brezplodnega razmišljanja o Küzmičevem neslovenstvu, ki sta ga Szalóky in Mesterházy gotovo prevzela po Janosu Melichu. Trdila sta namreč, da je v Šurdu sicer pisal in pridigal tudi v slovenščini, vendar ni imel veliko prekmurskih vernikov, pa še tiste, ki so tam bili, je Küzmič »vodil v madžarsko smer« in so se pomadžarili. Protestantski duhovniki v Porogu (Porrogszentkirály) po letu 1830 npr. niso več pridigali slovensko (Bajzek 2019: 138): »Danes noben evangeličan ne govori slovensko. Med katoličani v Belezni, Zákányu, Őrtilosu, Somogysszentmiklósu pa še številni govorijo hrvaško.« (Szalóky, Mesterházy 1911: 20, po Bajzek 2019: 138). Razmere so bile za prekmurske protestante zelo neugodne, saj med letoma 1733 in 1783 na domačih tleh niso imeli evangeličanskih cerkev: »Prekmurski evangeličani so hodili k božji službi v Šurd in Nemeščo« (Smej 1970: 118), ali pa so se preselili v Šomodsko županijo. Šurd je bil za njih pomembno versko in jezikovno središče:

Gda je ona velka divjoszt
Ino gnűszna netrplivoszt:
Vero, mįszel, pregnyala,
V-kmice robsztvo pograz'dzsala.

Gda je v-etom cejlom kráji,
Racsún nas bio pregányani;
Gda je nejbilou szlobodno
Vűszta odprejti na tozsbo.

Gda dűsa zaman zselejla
I kműcsnoszt nej dopűsztıla
Z-csiszti szrde áldov prineszti
Bougi szluzsiti, moliti.
Gda nam je szila besznoucse,
Vsze vkraj vzėla hizse bozse:
Dűsne pasztėre pregnála,
Od ovėc vkraj odegnala.

V-onom zsalosztnom vrejmieni,
Gda nam je zse grob szkopani:
Je Kűzmics Stevan rodjeni,

K-nam, kak Messiás poszlani,
Pouleg zravnanya bozsega
Osznovlen za dūhovnika.

(Janoš Flisar: *Kūzmics Stevana szpoumenek*, odlomek)

Flisar je imenoval Kūzmiča za Odrešenika ubogega, preganjanega, slovenskega prekmurskega človeka v najbolj žalostnih časih, ko sta nestrpnost in divjanje grozila, da »mali narod« med Muro in Rabo ne bo obstal. Vilko Novak (1974: 31) pripisuje Kūzmiču velike zasluge »za ohranitev naše narodnosti in našega jezika«. Anton Trstenjak (1905) poroča v *Slovenskem narodu* (20. 2. 1905), da je »po zadnjem narodnem štetju« leta 1900 na Ogrskem živelo 74.535 Slovencev, in sicer v Zalski županiji 21.932, v Železni županiji 51.006 in Šomodski županiji 1.597. Kūzmič pa je v Šurdu povezoval »novo slovensko naselbino v šomodski stolici z materjo staro domovino med Muro in Rabo« (Trstenjak 1905: 13. 3. 1905), saj je bil takrat edini luteranski pastor. Deloval je v Šurdu, zato približno 10.000 prekmurskih protestantskih Slovencev ni imelo domače cerkve in svojega pastora (Trstenjak 1905: 14. 3. 1905). Predvsem pa je pomembno, da je Trstenjak našel v Kūzmičevih zapiskih, ki mu jih je pokazal pastor Elek Szalóky,²⁸ njegovo pričevanje o »dokaj Slovencih iz bližnjih vasi«, ki so se zbirali pri prekmurskem pastoru. Skupaj z romarji iz Prekmurja je bila to »silna množica naroda« (Trstenjak 1905: 14. 3. 1905). Kūzmič je bil vsem tem ljudem »duhovna opora«, prekmurski evangeličani pa so v Šurdu ob veliki noči in ob žetvi »krepili« svojo vero (Smej 1971a: 47). Elek Szalóky ni razumel slovensko, zato teh informacij ni mogel vključiti v svoje pisanje o Kūzmiču – navajal pa je napačna Melichova sklepanja. Kūzmič je bil »svetovno naobražen mož«, ki je dobro poznal takratne razmere med Slovani, zato je bil »pravi mož za ogrske Slovence« (Trstenjak 1905: 14. 3. 1905). Ali je po vsem tem sploh mogoče sprejeti zavajanje, da je bil

²⁸ »Rekel sem, morda se bode vsaj dal določiti dan in leto Kuzmičeve smrti. 'Toliko že,' odgovoril mi je župnik, 'to je zapisano v naši matici, katera se nam je ohranila iz one dobe in katero je sestavljal sam Štefan Kuzmič.' Župnik je nato poiskal to staro listino. Bil je to star zvezek, ne knjiga, kakor imajo učenci pisanke, položil ga je predme na mizo govoreč: 'To je vse, to je pisal sam Kuzmič.' Ko bi bil zadovoljnejši od mene, ko sem zagledal ta zvezek? Pisava je vzorno lepa, čista in čitna. Vidi se, da je pisatelj matice ljubil red in da je vse vestno zapisaval. Štefan Kuzmič ni samo zapisaval rojstne dneve svojih vernih dušic, kakor jih imenuje v predgovoru »Novega zakona«, nego je tudi natančno beležil vse, kar se je dogodilo v njegovi župniji. Na posamičnih listih drobnega zvezka, osobito na prvih in zadnjih straneh, vse je polno kratkih in drobno pisanih črtic. Kuzmič je vse zapisaval, kar se mu je zdelo važno; od njega imamo vse važne podatke. Bil je vesten kronist in je vedel, da se bodo poznejši rodovi zanimali za usodo njegovo in njegovo in njegovih rojakov. Vse, kar je v tem sestavku, črpal sem iz Kuzmičevih zapiskov. Dragoceni so ti zapiski, le škoda je, da se ni vse ohranilo.« (Trstenjak 1905: 14. 3. 1905)

Küzmič madžarsko usmerjen? Namesto tega je Luthar (1923) poudaril njegovo slovensko držo in velik verski, jezikovni, kulturni in slovstveni pomen, ki ga je imela »korouna nyegovi trüdov: *Nouvi Zákon* po nasem jeziki« za prekmurske evangeličane. Küzmiča je postavil ob bok Martinu Lutru – nemški protestant je bil začetnik nemškega knjižnega jezika, prekmurski protestant pa je postavil temelje prekmurski različici slovenskega knjižnega jezika. Sveto pismo je začel prevajati iz ljubezni »do szvoji szlovenszki vere bratov« in ker je bil ponosen »na szvojega národa lasztivni jezik, na szvojó materno rejcs« (Luthar 1923: 27). To misel je razširil (Luthar 1923a: 95) s spoznanjem, da prevajanje Svetega pisma pomeni oblikovanje knjižnega jezika in začetek narodnega prebujanje. Küzmič je pri tem oral prekmursko ledino, saj je kultiviral »narodni jezik«, tako da je prekmurščino povzdignil v različico slovenskega knjižnega jezika:

Küzmits je té jezik tecsasz popravlaó, csiszto, glado, ka ga je szpodobnoga napravo za kulturszki jezik i z-tém je pravo pout klacsárszko delo odpravo. Biblie doliobracsahya delo nyegovo meriti i zadoszta prestímáti niti neznámo. Kakso literaturszko dünovejszt, najszve-tejsz szkrb je nalozsilo tou na nyega. Z-nezaszlihsanim podányem, z-prevelikov znanoszjtov, z-nevkleknyenov verov, z-gorécsöv lübeznszjtov je mogao tou csiniti. (Luthar 1923a: 65)

Bodonski pastor Karel Šiftar je Küzmičevo edinost in ljubezen do preganjanih prekmurskih protestantov izrazil s svetopisemskim izrekom o ovcah, ki nujno potrebujejo pastirja:

[...] ifzmilüvao fze je nad nyim: ár fzo bilí, liki ovczé, ftere nemajo pafztéra; i zácsao je je vcstiti vnouga. (Mr 6,34) Küzmiču se je zasmililo to ljudstvo, »gda je vido, kaj kak jelen k hladnoj vodi, tak prihája k nyemi nyegov národ, z velike dalecsine. Lübezen szvojega národa ga je nagibávala, naj doli obrné biblio na nas szlovenszki jezik. (Düsevni list, 20. 7. 1923: 91)

Küzmič je povezal v edinost ljubezen do vere in naroda. S prevodom *Nouvega Zákona* je normiral prekmursko različico slovenskega knjižnega jezika in v ljudeh obudil zavedanje, da je njegova materinščina, tj. prekmurščina, vredna, da slavi Boga: »Nyegov jezik szo gucsali nasi ocsácci i té jezik drzsimo escse dnesz mi nyihovi vnüki.« (Düsevni list, 20. 7. 1923: 91).

Na veliki spominski slavnosti ob dvestoletnici rojstva Števana Küzmiča so mu na steno rojstne hiše v Strukovcih vzdali spominsko ploščo z napisom *V etoj hi'zi sze narodo Küzmics Stevan 1723*. Pod napisom je odprta knjiga z obojestranskim vpisom *Bib-lia*. Nad tablo so takrat zapisali še slavnostni vzklik *Dika nyemi!*,²⁹ ki ni ohranjen. V Strukovcih se je 29. junija 1923 zbrala velika množica ljudi, ki so se pripeljali z veliko avtobusi, fijakerji in kolesi, številni

²⁹ »Obri táble cstémo etivi rejcsi: 'Dika nyemi!'« (Düsevni liszt, 23. 7. 1923: 88)

Prekmurci in Štajerci pa so tudi pripešali: »Zasztopane szo bilé vsze pörgarszke i szoldacske oblászti, sole, tam je bíla vesz prvejša i novejša inteligencia, trzci, gosztilnicsárje i drúgi sztancsarje. Ali túdi z-cejloga Prejkmurja brez rázlocska vadlúványa szo prihájali lúdjé vu veliki seregaj.« (Düševni liszt, 23. 7. 1923: 88) Proslava se je začela s pesmijo *Dika, csészti i hvála*, ki jo je zapel mešani pevski zbor iz Strukovec in Požavec. Svečani nagovor je imel evangeličanski škof Štefan Kovač. Po še eni pesmi *Visziki Boug, szvéti Ocsa* je zbrane nagovoril bodonski farar Karel Šiftar, sledila je pesem *Gospoud je moj pasztér*, nato pa je strukovski fant Lajoš Vučak recitiral pesem *Küzmicš Stevana szpoumenek*, ki jo je Janoš Flisar napisal za to priložnost. Po pesmi *Boug je nasa obramba*, ki jo je zapel mešani pevski zbor, je puconski farar Adam Luthar predstavil življenje in delo Števana Küzmiča. Sledila je arija iz opere Sulamit, ki jo je zapela Olga Szélessy, nato pa je Sandor Šiftar deklamiral Küzmičevo pesem *Zsivé Krisztus, ka sze bojim?* in pesem *Cur mundus militat?*, »stero zse nemamo vu Kardosovi knjigaj«, zatro jo je *Düševni liszt* (29. junij 1923: 96–97) v celoti objavil. Po še eni pesmi mešanega pevskega zbora (*Nebészta glászijo díko Bozso*) in deklamaciji (*Cstite Bozsi evangeliom!*) je Stevan Gyergyék zaigral romanco iz opere Sultan, spominski dan pa se je zaključil »z ‘Trdi grad je nas Boug zmožni’ cérkevne peszmi po navdúšenom popejvanyi, stero je ta velika vnozsina vkúpno z-dalárdov, sztojécs z-odkrítov glavouv, z-düševnim veszeljom popejvala« (Düševni liszt, 29. 7. 1923: 97).

Nagrobni napis Števana Küzmiča

Nekaj podatkov o življenju in delu znamenitega prekmurskega prevajalca *Nou-vega Zákona* je znanih »iz prve roke«, tj. iz latinskega besedila za napis na nagrobnik, ki si ga je Küzmič verjetno sestavil pred smrtjo. »/P/redelal in dopolnil« (Smej 1980: 119) ga je Mihael Bakoš, po letu 1751 Küzmičev učenec v latinski šoli v Čobinu, kasneje, verjetno okrog 1768 pa je prevzel učiteljevanje v čobinski šoli, ki jo je tudi vodil – ves čas je sodeloval s Küzmičem in mu pomagal pri pripravi na izdajo *Nouvega Zákona*; 20. decembra leta 1779, dva dni pred Küzmičevo smrtjo, je pričakovano nasledil njegovo pastorsko mesto v Šurdu (Küzmič 2008: 85). Odgovorno je uresničeval Küzmičevo dediščino, tako da je izdajal knjige v prekmurskem knjižnem jeziku ter si prizadeval za kulturno in izobrazbeno rast slovenskih prekmurskih protestantov, ki bi ob pravi verski vzgoji omogočila blaginjo ljudstva.

Nagrobni napis je verjetno zadnje Küzmičevo umetniško delo pred smrtjo (Smej 1980: 120).

Kūzmič se je prav rad spominjal na svojo rojstno vas. Saj si je najbrž sam po takratni navadi sestavil nagrobni zapis v latinskih verzih, [...] zadnjih šest govori o njegovi bolezni in smrti, zato jih je najbrž zapisal njegov vneti častilec in naslednik Mihael Bakoš. (Smej 1971: 46)

Sestavljen je iz petnajstih elegijskih distihov, v katerih se šesterostopni daktilski verz izmenjuje s peterostopnim: »Enakomerno menjavanje dolgih in kratkih zlogov ustvarja prijeten občutek blagoglasja. Daktili dajejo verz u lahkoto, spondeji pa izražajo mir, resnost in otožnost.« (Smej 1980: 124) Besedilo po obsegu in sporočilnosti močno presega današnje napise na nagrobniku. Osredinjeno je na pripoved o Kūzmičevem življenju in delu, tako da dobiva literarno razsežnost in pridih epskosti. Koliko in na katerih mestih je Bakoš posegel v Kūzmičev nagrobni napis, žal, ne vemo. Zagotovo je vpisal pokojnikovo starost v 25. verz: *Sic quinquaginta sex annos vivus agebat – Dopolnil tako je let šestinpetdeset*, verjetno je dodal tudi 17. in 18. verz: *Dignaque laude foret latio sermone poetis: Si non optato fine careret opus. – Spev v jeziku latinskem nesmrtno dajal bi mu hvalo, / Samo če končal bi ga, kot je želel*. Mogoče je Bakoš vključil v besedilo tudi literarne prvine, in sicer vsaj na mestih, ki izkazujejo spoštovanje Kūzmičevemu delu in njegovemu slovenstvu, npr. 3. in 4. verz: *Vandala quem genuit mater,³⁰ nutritiv in oris / Exiguum Ledauae fluminis atque Sztrukotz – Slovenska ga mati rodila je, nadajala majhnega / Na bregih Ledave reke in Strukovec*; 11. in 12. verz: *Vandilicæ Genti scripsit Cathechesen in usus / Et Testamentum tradidit ipse Novum – Navuk krščanski je spisal v korist slovenskemu ljudstvu / In tudi prevedel mu Novi je zakon*. Bakoš pa bi lahko celo skrajšal Kūzmičevo besedilo, »ker bi sicer klesanje dolgega speva v nagrobno ploščo veliko stalo« (Smej 1980: 120). Smej to dokazuje z neskladjem med že kar epskim naštevanjem podrobnostmi iz otroštva, nato pa povsem umanjajo informacije o Kūzmičevem dijaškem obdobju:

Našo trditev podpira dejstvo, da nagrobni napis v začetnih vrsticah omenja razne podrobnosti, npr. da je bil Kūzmič dvakrat živ, dvakrat napol mrtev potegnjjen iz vode, da je trikrat ubežal razbojnikom, potem pa je čutiti, kako se nit zanimivega nadrobnega pripovedovanja naenkrat pretrga in se takoj omenja služba šolnika in pastora. Nadrobnemu opisu dogodivščin iz otroških let bi morali slediti podobni opisi iz njegovih dijaških let. Toda o teh sedaj ohranjeni zapis molči. (Smej 1980: 120–121)

Kūzmičev grob ni ohranjen in danes ne vemo, ali je bil pokopan v Patru, kjer je grob njegovih najbližjih, ali v Šurdu (Trstenjak 1905: 14. 3. 1905). Smej

³⁰ Smej (1980: 125) v latinskem zapisu opozarja na spondej v četrti stopici verza *Vandala quem genuit mater, nutritiv in oris – Slovenska ga mati rodila je, nadajala majhnega*, s katerim je poudaril pomembnost slovenstva in stopnjeval slovesnost sporočila o slovenski materi.

pritrjuje šurdanskemu pastoru Lászlu Pusztayju, da je bil Küzmič pokopan na starem šurdanskem pokopališču, vendar danes ne vemo, kje je njegov grob (Pusztaj 1971: 125–127, po Smej 1980: 125). Luthar je v *Düsevnm lisztu* sicer zapisal, da »e/den kameni szteber oznamêni grob nyegov, steroga napiszek je pôleg onoga vrêmena návade, v-deacskom jezíki, szam 'ze naprê napiszao« (Flisar, Luthar 1925: 60), vendar Smej misli, da besedilo nikoli ni bilo vklesano v nagrobni kamen. Küzmičevo izvirno besedilo z mogočimi Bakoševimi pripisi in dopolnitvami ni ohranjeno, prav tako ne poznamo morebitnega Bakoševega prepisa ali celo okrajšanja.

Ob dvestoletnici Küzmičevega rojstva je Smej popisal vse objavljene različice Küzmičevega nagrobnega napisa. Prvič je bilo latinsko besedilo objavljeno leta 1902 v Melichovi bibliografiji prekmurskih tiskov na Ogrskem. Szalóky in Mesterházy (1911) sta besedilo uporabila kot vir za zapis o Küzmiču; leta 1921 je nagrobni napis objavil Aleksander Mikola, leta 1925 Janoš Flisar in Adam Luthar v *Düsevnm lisztu*, Mikola ga je prevedel v madžarščino, Luthar (Flisar, Luthar 1925) v prekmurščino. Na Mikolin in Lutharjev prevod se je naslonil tudi Franc Kuzmič, začetne vrstice je dvakrat različno prevajal Franc Šebjanič v sedemdesetih letih 20. stoletja in Smej leta 1971. Smej (1980: 119–120) je opozoril na vse lapsuse, ki se pojavljajo v teh objavah, tudi na stvarne prevajalske napake. Predstavil je doslej edini znani latinski vir, ki je ohranjen v knjižnici evangeličanske cerkvene občine v Šopronu³¹ in ga natančno prepisal: »Pripomniti moramo, da sta v nagrobnem zapisu, se pravi že v viru samem dve napaki: moralo bi biti zapisano *vandalicae* namesto *vandilicae* in *potes* namesto *potest*.« (Smej 1980: 123) Nagrobni zapis je prevedel v knjižno slovenščino, tako da je posnemal ritem in metrum latinske predloge, ga raziskal ter načrtno podal njegovo vsebino.

Smej (1980: 124) je v opombi (a) razložil, da je Küzmič prevedel dve pesmi, o katerih govori triindvajseti verz *V dveh pesmih objokal je smrt, nečimrnost vsega*, in sicer pesem o nečimrnosti vseh stvari, ki jo najdemo v vsakem premišljevanju *Ah, kaj je naše življenje in Glej, strašna smrt že tam stoji* itd. *Smrtnik, pomisli*. V opombi (b) pa je pojasnil, da je Küzmičeva »prav lepa popevka ob žetvi«, ki je omenjena v štiriindvajsetem verzu, pesem, ki jo lahko preberemo na koncu spravne daritve.

³¹ Rokopis Györgyja Hrabovszkega, *Presbyterologia* 1816, I. zvezek, str. 355 (Kuzmits János). Sig.: Lc 135, MS (arhiv evangeličanske cerkvene občine v Šopronu).

Nagrobni napis v latinskem jeziku

Quis jacet hic? quaeris forsan de more viator
 Hic Stephani Kuzmits membra sepulta jacent.
 Vandala quem genuit mater, nutritiv in oris
 Exiguu Ledavae fluminis atque Sztrukotz
 Extractus bis vivus aquis bis mortuus: inde
 Traditus est Musis erudiendus ovans
 Saepe famen passus multum sudavit et alsit
 Effugitque tuas ter male latro manus
 Tres annos et sex menses fuit inde Scholarcha:
 Bis denos quator pastor in aede Dei.
 Vandilicae Genti scripsit Cathechesen in usus
 Et Testamentum tradidit ipse Novum;
 Correxuit meliusque dedit Graduale vetustum
 Addidit atque pias Numinis arte preces
 Exiguus pro simplicibus catechismus abinde est
 Et de morte bona cantio pulchra nova
 Dignaque laude foret latio sermone poesis:
 Si non optato fine careret opus.
 Scripsit arithmetica hungarice, septemque sacrorum
 Colloquia in Septem distribuenda dies.
 Unde potest septem cognoscere Religiones
 Dogmata tum mores qualia quaeque tenet.
 Planxerat atque vices rei (a) bis funera versu
 Est et messorum dulce per aequae melos. (b)
 Sic quinquaginta sex annos vivus agebat
 Vita dolore gravis plena laboris erat.
 Hanc consumsit hians ex hydrope pectoris asthma:
 Ast aliam dederat, qui regit astra Deus.
 Jam bone progredere ac exemplo disce aliorum
 Ut metam attingas vivere atque mori.

Slovenski prevod

Kdo tu počiva? sprašuješ mórda, popotnik, po šegi zvedavi.
 Tu pokopáni so Štefana Küzmiča zemski ostanki.
 Slovenska ga mati rodila je, nadájala majhnega
 Na bregih Ledave reke in Strukovec.
 Potegnili dvakrat iz vode so ga na pol mrtvega,
 Nato pa veselega dali so muzam ga v uk.
 Cesto je stradal, znojil se in zmrzoval,
 Trikrat ušel je tvojim rokam, pasji razbojnik.
 Tri leta in mesecev šest bil je učitelj:
 Let štiriindvajset pastir v svetišču Boga.
 Navuk krščanski je spisal v korist slovenskemu ljudstvu
 In tudi prevedel mu Novi je zakon.
 Popravil in zboljšal je Gradual stari,
 Dodal mu po božjem navdihu še svete molitve.
 Njegov katekizmuš je Mali za ljudstvo preprosto,
 Njegova je pesem prelepa o smrti mirovni.
 Spev v jeziku latinskem nesmrtno dajal bi mu hvalo,
 Samo če končal bi ga, kot je želel.
 V madžarščini spisal računico je, o svétstvih sedmerih
 Pogovore, na sedem dni porazdeljene,
 Da lahko spoznaš veroizpovedi sedem,
 Kakšne resnice in nauke npravne vsaka ima.
 V dveh pesmih objokal je smrt, nečimrnost vsega (a),
 Prav lepa je tudi popevka njegova ob žetvi. (b)
 Dopolnil tako je let šestinpetdeset.
 Muke in truda mu polno biló je življenje,
 Nahuha použila ga je, iz vodeníčnih mu prsi zijoča,
 A drugo življenje mu dal je Vladávec svetá.
 Zdaj pojdi, popotnik, naprej in úči po zgledu se drugih
 Živeti in mréti, da cilj svoj srečno dosežeš.

Smejev prevod Küzmičevega nagrobnega napisa (Smej 1980: 122–124).

Nagrobni zapis je pomembno gradivo za Küzmičevo biografijo, saj sporoča, da: je Küzmič Slovenec, ki se je rodil v Strukovcih (drugi distih); se je kot otrok dvakrat skoraj utopil (v Ledavi?) (tretji distih – heksameter); je bil izobražen in šolan (tretji distih – pentameter); je živel v pomanjkanju, razbojniki pa so mu trikrat ogrožali življenje (četrti distih); je bil tri leta in pol (protestantski) učitelj (v Čobinu) in štiriindvajset let protestantski pastor (v Šurdu) (peti distih); je izdal krščanski nauk (*Vöre krsztsánszke krátki návuk*) in prevedel Sveto pismo Nove zaveze (*Nouvi Zákon*) (šesti distih); je prirejal stari Gradual (pesmi) in zapisoval molitve (sedmi distih); je prevedel mali katekizem (in ga priredil) za preprosto ljudstvo (osmi distih – heksameter); je pisal latinske pesmi = si je sam sestavljal nagrobni napis (osmi distih – pentameter), ki pa ga ni dokončal (deveti distih); je v madžarščini napisal računico (madžarsko aritmetiko) in

Pogovore o različnih veroizpovedih (deseti in enajsti distih); je pisal (zbiral) pesmi (stari Gradual) (dvanajsti distih); je umrl star šestinpetdeset let (trinajsti distih) zaradi astme in pljučne vodenice (štirinajsti distih – heksameter). Glede na vsebino nagrobnega napisa je Küzmič objavil sedem knjig: (1) [*Szlovenszki máli katekizmus*], 1752 – naslov malega katekizma ni znan, knjiga je izgubljena; (2) [*Abecészke knige*], 1753 – naslov abecednika ni znan, knjiga je izgubljena; tretjina abecednikov je zgorela v njegovi hiši v kraju Patró (Smej 1980: 124). (3) [*Aritmetika*] – v madžarščini, naslov ni znan, knjiga je izgubljena; (4) [*Pogovori / Colloquia*] – v madžarščini, naslov ni znan, knjiga je izgubljena; (5) [*Sari Gradual*] – naslov pesmarice ni znan, knjiga je izgubljena; (prirejenim) pesnim rokopisnih pesmaric je dodal pesmi, ki jih je prevedel iz madžarščine; (6) *Vöre krsztsánszke krátki návuk (csíszte rejcsi bo'ze vö zebráni i na nyou vszejm vernim vu vszákóm szküsaványi na podpéranye, vu nevouli na pomáganye, vu szmrti na troust, ino potomtoga na vekivecsno zvelicsanye)*, 1754 – katekizem z odlomki iz Svetega pisma, molitve in devetnajst pesmi, ki jih je prevedel iz nemščine in madžarščine; (7) *Nouvi zákon ali Testamentom goszpodna nasega Jezusa Krisztusa, (zđaj oprvics z grcskoga na sztári szlovenszki jezik obrnyeni po Stevan Küzmicsi Surdánszkom F)*, 1771 – prvi prevod Svetega pisma Nove zaveze iz stare grščine v slovenski jezik.

Nouvi Zákon

Dvestoletnica Küzmičevega prevoda Nove zaveze

Nouvi Zákon je »najpomembnejše delo celotne prekmurske književnosti« (Smej 1971a: 49). Küzmič je bil prvi slovenski prevajalec Svetega pisma Nove zaveze iz originalnega, tj. starogrškega jezika. Jezikovno seveda ni vstopal v povsem prazen prostor. Knjižno biblično prekmurščino so poskušali oblikovati že njegovi predhodniki Franc Temlin, Mihael Sever in neznani pisec knjižice »za drobno detzo« *Abecedarium Szlowenszko*, ki so evangeličansko božjo besedo vnesli v knjigo v domači govorici. Küzmič je v Prekmurju imel predzgodbo v rokopisni *Martjanski pesmarici I* iz 16. stoletja. Zapisane cerkvene pesmi, ki so se pele pri maši, so bile prvi poskus oblikovati nadnarečni kultiviran prekmurski jezik, izgubljena *Agenda Vandalica*, prekmurski obrednik iz 16. stoletja, je bila prva jezikovna uresničitev prekmurske knjižne različice slovenskega jezika (Jesenšek 2019). Ob Trubarju, Dalmatinu in hrvaških protestantskih piscih 16. stoletja je poznal tudi Frenclov lužiskosrbski prevod Nove zaveze in lužiško Sveto pismo iz leta 1728.

Küzmič je v prevodu *Nouvega Zákona* normiral prekmurski knjižni jezik (Jesenšek 2023, 2021, 2020). Delo je »elementarna knjiga prekmurskega pisanja«,

s katero je presegel vsa predhodna skromna knjižno-jezikovna prizadevanja prekmurskih predhodnikov. Bil je moderen, jezikovno izredno nadarjen in slogovno uglajen prevajalec svetopisemskega besedila (Smej 1971a: 49), kar je razvidno iz primerjave npr. očenaša v stari cerkveni slovanščini, kranjščini (Dalmatin) in prekmurščini (Küzmič):³²

Otče naš, iže jesi na nebesih. / Sveti se ime tvoje. / Pridi cesarstvo tvoje. / Budi vola tvoja, jako na nebesi i na zemli. / Hleb naš vsedanni dažd nas dnes. / I otpusti nam dlgi naše, jakože i mi otpuščajem / dlžnikom našim. / I ne vavedi nas v napast. / Ne izbavi nas ot neprijazni. (Starocerkvenoslovanski očenaš, Mt. 6, 9–13)

Oča naš, ki si vu nebesaj. / Sveti se Ime Tvoje. / Pridi Kralestvo Tvoje: / Bojdi vola Tvoja, kako je vu nebi, tak i na zemli. / Krüha našega vsakdenešnjega daj nam ga dnes. / I odpüsti nam duge naše, kako i mi odpüščamo / dužnikom našim. / I ne vpelaj nas vu sküšavanje. / Nego oslôbodi nas od hüdog. (Küzmičev očenaš, Mt. 6, 9–13)

Naš Oča, kir si v Nebesih. / Posvičenu bodi tvoje Ime. / Pridi tvoje krajlestvu. / Izidi se tvoja vola, na Zemli kakor v Nebesih. / Naš vsakdanji Kruh daj nam danas. / Inu odpusti nam naše dulge, kakor mi našim / Dulžnikom odpuščamo. / Inu nas nevpelaj v izkušnjo. / Temuč nas reši od zlega. (Dalmatinov očenaš, Mt. 6, 9–13)

Smej domneva, da je Küzmič poznal besedilo očenaša, »kakor so ga že prej molili pri javni božji službi, ko še ni bilo tiskanih prevodov,« in ga je iz prekmurskega ustnega izročila prenesel v knjigo kot dokaz jezikovne tradicije – molitveni obrazci so imeli trdno jezikovno podobo, ki se je ustno prenašala iz roda v rod.

Prevajanje Svetega pisma v »stari slovenski jezik«

Kajkavski pisci so svoj jezik v 18. stoletju še vedno imenovali *slovenski*, zato je Števan Küzmič prekmurski knjižni jezik ločil od kajkavščine z razlikovalno razširjeno besedno zvezo *stari slovenski jezik*; strokovno poimenovanje se je takoj ustalilo in ga je prevzel tudi katoliški pisec Mikloš Küzmič (Smej 2007a: 57). Sorodstvo med protestantskim in katoliškim soimnjakom ni povsem razčiščeno. Mikloš Küzmič je v pismu škofu Szilyju (1. 3. 1779) zapisal, da je šurdanski predikant njegov sorodnik (Smej 1997: 533), kar Smej dokazuje posredno tudi z njunim prevajanjem oz. razumevanjem novozaveznega besedila, v katerem je Števan Küzmič gr. *συνγενής* *ων* prevajal kot *rodbina*, Mikloš Küzmič pa lat. *cognatus* kot *rod*:

Veli eden zvífesnyega popa szlugov rodbina bodoucsi onoga, komi je Peter vühou odszekao. (Števan Küzmič, Jn 18, 26)

³² Prečrkovani Smejev prepis v slovenici (Smej 1971a: 51–52).

Pravo je nyemi eden z-szlugov vífesnyega Popa, rod onoga, komi je odľekao Peter Vúhou. (Mikloš Küzmič, Jn 18, 26)

Smej se sklicuje na Gyulaja Géfina, »dobrega poznavalca korespondence M. Küzmič – J. Szily«, da sta bila Küzmiča bratranca (Smej 1997: 533); ali pa bi bila v svaštvu, kot domneva Smej, saj je Mikloš Küzmič 1. 3. 1779 pisal škofu Szilyju, da je Števan »mihi quidem cognomine, est non Religione affinis« – »izraz affinis, soroden, sosedni ali po svaštvu soroden, nastopa samo enkrat v Svetem pismu (3 Mz 25, 49) in pomeni svak« (Smej 1997: 537). V SSP je to mesto prevedeno kot *najbližji sorodnik: Ako obuboža brat tvoj in proda kaj posesti svoje, naj pride odkupitelj njegov, njemu najbližji sorodnik, in odkupi prodani del brata svojega.* (3 Mz 25)

Psalmi in odlomki in besedila so bili prvi prevodi Svetega pisma v prekmurščino in so ohranjeni v *Martjanski pesmarici I.* Küzmič je odlomke iz Svetega pisma vključil verjetno že v danes izgubljeni mali katekizem (1752) – zagotovo vsaj očenaš, mogoče tudi posamezne psalmske odlomke itd. –, v prvo ohranjeno knjigo *Vöre krsztsánszke krátke návuk* (1754) in v iz grščine prevedeno Sveto pismo Nove zaveze. Smej je ugotovil, da so številni Küzmičevi prevodi Psalmov v *Nouvem Zákonu* samostojni prevodi iz nemščine v prekmurščino, saj za izbrane psalmske prevode ni imel nobenih predlog v jeziku prekmurskih Slovencev (Smej 2005: 220); s tem je Küzmič besedno in literarno / slogovno bogatil »stari slovenski jezik« (Smej 2005: 226). *Nouvemu Zákonu* je dodal osem epistol iz Stare zaveze (Smej 2007a: 59). *Nouvi Zákon* obsega 868 strani besedila, od tega Predgovor štirinajst strani (I–XIV), novozavezni del s kazalom 814 strani 1–814), pet strani odlomka iz Svetega pisma Stare zaveze (*Níftere z-SztárogaZákona vö vzéte Epístole*) (814–818) in molitve (*Molítvi na vřzákó Nedelo i Szvétek zrendeliüvanoga Evangyelioma*) (814–854). Smej poudarja, da je Predgovor k *Nouvemu Zákonu* pomembno Küzmičevo delo, v katerem pridejo do izraza njegovo do popolnosti obvladovanje prekmurskega knjižnega jezika in izbor ter uporaba normativnih izraznih ter skladenjskih sredstev. Predgovor je podpisal Jožef Torkoš, zelo verjetno pa je, da ga je iz latinščine prevedel in dopolnil Števan Küzmič. Smej je zagovarjal Torkošovo avtorstvo (tudi Flisar, Luthar), Küzmičevo pa npr. Anton Vratuša; Vilko Novak (1974) in Mihael Küzmič (1981) pa sta ugotovila, da je Küzmič dopolnil Torkošovo latinsko besedilo, ki ga je prevedel v prekmurski jezik, v 13., 15., 17. in 18. paragrafu.³³ Škoda, da Predgovor in uvodi k posameznim svetopisemskim knjigam niso bili objavljeni v

³³ Novak meni, da je Predgovor skoraj v celoti napisal Küzmič – 13. paragraf je samostojno Küzmičevo delo –, Torkoš pa je »verjetno napisal le bogoslovni del o značaju in pomenu sv. Pisma« (Novak 1974: 32).

ponatisih *Nouvega Zákona* (1817, 1848, 1883, 1928), ki jih je pripravila Britanska biblična družba. Smej namreč dokazuje, da posamezni uvodi kažejo Küzmičevo »ekumenstvo«, ki izhaja iz dejstva, da je črpal podatke iz patristike. Obžaluje pa, da je zato, ker v Pismu Rimljanom in Apostolskih delih ni poimensko imenovan sv. Petra, prehitro sklepal, da Peter ni bil papež, čeprav o tem govorijo cerkveni očetje (Smej 1984: 92). Küzmič jih v *Nouvem Zákonu* »z velikim spoštovanjem« navaja na štiridesetih mestih:

[...] sv. Ambroža na dveh mestih, sv. Avgušтина na štirih mestih, sv. Cirila Jeruzalemskega na enem mestu, Evzebij, škofa in zgodovinarja, na osmih mestih, sv. Hieronima na enajstih mestih, sv. Ireneja, Jožefa Flavija, sv. Justina, Klemena Aleksandrijskega in sv. Klemena Rimskega, vsakega po na enem mestu, sv. Janeza Krizostoma na dveh mestih, Origena na štirih mestih, Papija na enem in Tertulijana na dveh mestih. (Smej 2004: 335)

Smej je opozoril na predgovor k Prvemu Petrovemu pismu, v katerem je Küzmič zapisal, da je sv. Peter umrl 29. junija leta 70, tako da je bil razpet na križ z glavo navzdol in s petami navzgor; kljub temu pa trdi, da Peter ni bil rimski škof:

Na konec ide v-Rim, i brs za volo Símon Mágufa, priétnoga Nero Czafzari czomprnyeka, fteroga je na nyegovo prosnyo Boug doli zráka vr'zenoga vmouro, rafzpéti na kri'z, zglatvom doli, fzpétami gori, Ivánfcseka 29. dnéva, vleti od Kriřztuřovoga rojsztva 70. preminé. Orig. tom. 3. in Gen.i Hift. Magd. Cent. 2. libr. 2. cap. 10. Zfteroga eto vó zhája: ka je Peter nigdár nej bio Rimzki pűfpek, ali pápa. (NZ 1771: 700)

Kljub temu pa je Smej imenoval Küzmičev *Nouvi Zákon* za »ekumenski«, saj npr. navaja, katera pisma in evangelijski odlomki se naj berejo pri maši ob nedeljah in praznikih. Zanimivo je, da upošteva Marijine praznike, tako da je sledil starokrščanski razporeditvi: 2. februarja navaja *Márie ocsifcsávanya den*, 25. marca je *Kriřtuovoga poprietyà dén*, 2. julija je *Márie priglédanya dén*, 15. avgusta je zapovedani katoliški praznik Marijino vnebovzetje (velka maša, veliki šmaren), ki ga imenuje *velike Meffe* ali *D. Márie fzmrti dén*, 8. septembra je praznik *na mále Meffe* ali *Márie narodjenyà dén*. Pomembno je tudi Smejevo odkritje, da je Küzmič izražal priznanje velike veljave Mariji, saj je v odlomkih iz Svetega pisma Stare zaveze prevedel mesto iz Jezusa Siraha (24, 8–16) za praznik Marijinega rojstva, ki ga ni niti v Lutru, niti v Dalmatinu: *Jafz fzam te práve lűbezni i fřtrahà i znanya i fřvétoga vűpanya mati: ftera dávam vekive-csna dugovánja vřejm otrokom mojim imenűvanim od nyega* (Smej 2004: 338); v SSP (2006: 1399) je vrstica zapisana v oklepaju: (*Jaz sem mati čiste ljubezni in strahu, mati spoznanja in svetega upanja. Vsem svojim otrokom dajem, da so nesmrtni, takim, ki jih on izbere.*) (Sir 24,18); Küzmič jo je prevzel ali iz Vulgate ali iz grške predloge. Smej (2006: 103) je z jezikovno analizo dokazal, da je

18. vrstico 24. poglavja Siraha prevedel po grški predlogi, po kateri je najbrž nameraval prevajati (ali pa je prevajal) tudi Staro zavezo.

Smej je v *Nouvem Zákonu* predstavil tudi odlomek iz Lukovega evangelija, v katerem je Kūzmič ubesedil molitev zdravamarija: [...] *zdrava bojdi, ftera fzi milofcso dobila, Gofzpoud ie fztebom; blá'zena fzi tí med 'zenami.* (Lk 1, 28) – [...] *blá'zena fzi tí med 'zenámi, i blázen je fzađ utrobe tvoje.* (Lk 1, 42) Osnova za to molitev je Psalm 145 (144), 15–16: *Oči vseh čakajo nate, ti jim daješ hrano ob pravem času; odpiráš svojo roko in tešíš željo vsemu živemu.* Kūzmič je to psalmsko mesto verjetno prevedel v izgubljenem katekizmu (1752), podobno kot ga je tudi Temlin (1715):

Vleih fztvári ocsí, na Tebe glédajo, Gofzpodne Bofe, inofze vu tebi vŭpajo, Ti njim dávas hráno vu potreibnom vreimeni, odpiras Ti fzvojo Vzv. roko, ino nahránis vfzáko fivoucso fztvár, fztvoim fsvétim blágozflovom (Temlin 1715: 47)

Kūzmič je prevod *Nouvega Zákona* zaključil s kraticami doksologije S. B. D. I. H. (NZ 1771: 813). Smej jih je razvezal v *Svétomi Bougi Dika Ino Hvala* (Smej 2017: 10). Na koncu knjige (NZ 1771: 854) je zapisan dvovrstični hvalilni obrazec, ki se zaključuje: *Dika bojdi Bougi Ocsi ifio Színi / I Dŭhi fsvétomi tu i na vífzíni.* Smej v tem zapisu prepoznava »pesniški duh« Števana Kūzmiča, ki se kaže tudi v prevedeni perikopi Pregovorov (Smej 2017: 10).

Se je Mikloš Kūzmič v prevodu evangelijev (1780) zgledoval po jeziku Števana Kūzmiča?

Gre za vprašanje, ki je povezano tudi s sodobnim ekumenizmom (Smej 2004). V stroki ostaja odprto vprašanje, ali je katoličan Mikloš Kūzmič v *Szvétih evangyliomih* (1780) jezikovno sledil normi prekmurskega jezika, ki jo je postavil Števan Kūzmič v prevodu *Nouvega Zákona*. Anton Vratuša je dokazoval »soodvisnost Mikloševega jezika od Števanove predloge, Novak pa je zagovarjal Mikloševo jezikovno samostojnost (Jesenšek 2018b). Vratuša (1974: 62–69) je z jezikovnim primerjanjem dveh prekmurskih prevodov sklepal, da je med njima nekaj razlik, ki jih je pripisal različnima predlogama (grški in latinski), vendar pa je dokazoval, da je Mikloš imel »na mizi« tudi Števanov prevod *Nouvega Zákona* in si je z njim pomagal predvsem glede pravopisa in besedja; pomembno pa je, da je tudi Vratuša opozoril na razlikovalne jezikovne značilnosti in je dokazal »vzroke njune jezikovne različnosti« (Orožen 1974: 114). Martina Orožen je prva med slovenskimi raziskovalci zgodovine slovenskega knjižnega jezika spregovorila o osrednje- in vzhodnoslovenski različici slovenskega knjižnega jezika in predstavila vlogo Števana Kūzmiča pri oblikovanju prekmurskega

knjižnega jezika, ki se je oblikoval kot nadnarečna norma podobno kot knjižna kranjščina. Pritrdila je Vratuši, da je kljub razlikam v obeh prevodih Mikloš Küzmič »v vseh ozirih opiral na prevod Štefana Küzmiča« (Orožen 1974: 121). Odprla je vprašanje dvojničnega razvoja slovenskega knjižnega jezika, razmerje med kajkavščino (slovenski jezik) in prekmurščino (stari slovenski jezik) ter poenotenjem slovenske knjižne norme, do katerega je prišlo sredi 19. stoletja. Zanimivo je, da misel o jezikovni povezanosti *Nouvega Zakona* in *Szvéti evangeliomov* ohranja tudi SSP (2006: 41): »Prekmurski katoliški duhovnik Miloš Küzmič (1737–1804) je po Vulgati prevedel evangelije ter se v pravopisu in jeziku naslanjal na prevod Štefana Küzmiča.« Jezikovni nesporazum, tako se je zdelo, je razrešil Smej z objavo in prevodom latinskega dopisovanja med Miklošem Küzmičem in sombotelskim škofom Janošem Szilyjem (1777). 1. novembra 1777 je Mikloš Küzmič med drugim sporočil škofu Szilyju, da je evangelije pripravil za tisk že leta 1776, vendar pa so v Gjuru odlašali s tiskanjem:

V roke mi je prišel Slovenski evangelij (Evangelium Vandalicum), ki sem ga bil spisal prejšnje leto (anno superiore a me conscriptum). Ta evangelij so cenzorji, ki jih je bil za to delo izbral in pooblastil sombotelski škofijski konzistorij, pregledali in odobrili. V Gyôru pa – kot sem zvedel – so (odlašali z natisom?), vendar bi bili morali zagnati vik in krik za njegov natis. (Smej 1997: 536)

Mikloš Küzmič je prosil škofa Szilyja za podporo in pomoč pri izdaji evangelijev (knjiga je bila natisnjena leta 1780), ker je nujno potrebna za izobrazbo preprostega prekmurskega ljudstva. Čustveno je izrazil spoznanje, da so prekmurski katoličani »oropani knjig« v materinščini, zato je »njegovo ljudstvo« »zdrknilo v prepad skrajne duhovne bede«. V katoliški cerkvi uporabljajo nadomestne kajkavske knjige, čeprav ljudje ne razumejo dobro hrvaščine:

Recimo, da bi tudi razumeli hrvaško – čemur pa nikakor ne moremo pritrditi – menim, da moj trud (labor) pri prevajanju evangelijev ni zaman, saj slovensko ljudstvo željno pričakuje, da bi videlo tisk v svojem jeziku. *Vidi ga sicer, in vendar – o da ga nikoli ne bi bilo videlo – namreč knjigo Nouvoga zakona, ki vsebuje prevod v ta naš jezik.* Knjigo so prinesli k nam iz saksonske tiskarne. Knjiga nehote zbujala odpor in bi jo kot tako morali iztrgati iz rok katoličanov, ker je izpod peresa krivoverskega avtorja, Števana Küzmiča, surdanskega predikanta, ki mi je sicer soroden po priimku, ne pa po veri (... librum Novi Testamenti, in hanc linguam versionem continentem, qui esset vel ex eo exosus, e manibusque Catholicorum eripiendus quod sit authoris Haeretici, Stephani Küzmičs, Praedicantis Surdensis, mihi quidem cognomine, ast non Religione affinis). Ko to knjigo z užitkom berejo zlasti tisti, ki drugega jezika ne razumejo, je od njene uporabe ne bo mogoče zlahka in s potrpežljivostjo odvrniti (cujus cum lectione delectentur ii potissimum, qui aliam non callent linguam, non facile se patienter ab ejus usu avelli), dokler ne bomo namesto nje natisnili naših knjig. V nemajhno zadrego nas spravlja to, da naši nasprotniki za svoje vernike žrtvujejo dneve in noči in so nenehno na delu. Bolj si prizadevajo za to, da bi svoje utrdili v sekti, druge pa zapeljali, kakor pa mi, da bi naše potrdili v veri, blodeče pa spravili nazaj na pravo pot. (Smej 1997: 537)

Iz Smejevega prevoda je razvidno, da je Mikloš Küzmič obžaloval, ker so prekmurski protestanti dobili Novo zavezo v prekmurskem jeziku, ki pa je katoličani ne bi smeli uporabljati, ker jo je prevedel njegov krivoverni sorodnik, soimenjak in pastor v Šurdu Števan Küzmič. Smej je glede na to »z moralno odgovornostjo« trdil, da se Mikloš Küzmič med prevajanjem evangelijev jezikovno ni zgledoval po prekmurskem protestantskem novozaveznem prevodu, saj je bil gotovo prepošten, da »bi po eni strani obžaloval, da je izšel NZ, po drugi strani pa iz njega prepisoval« (Smej 1997: 535). Tako razmišljanje dopolnjuje tudi dejstvo, da Mikloš Küzmič ni imel dovoljenja za branje biblijskih besedil, ki so jih napisali nekatoličani. Pa vendar je škof Szily spodbudil Mikloša Küzmiča, naj bere prekmurske protestantske prevode, če pri svojem prevajalskem delu nima drugih prekmurskih katoliških jezikovnih predlog:

Pisati knjige se pravi vreči svojo dušo na žerjavico [...]. In zdaj odgovor na tvoje vprašanje: kako pistai knjige, ko nimaš katoličanskih vzornikov. Odgovor je preprost: beri knjige slovenskih luteranov. (Smej 1980: 183)

Smeju se je zato zapisala splošna misel, da se je Mikloš Küzmič vendar »nekoliko naslonil« na *Nouvi Zákon*:

Küzmičev prevod Novega zakona je ostala elementarna knjiga prekmurskega pisanja, nanjo se je nekoliko naslonil tudi Mikloš Küzmič. Svečani stil svetopisemskega izražanja je zadel z jezikom, ki je povzdignjen nad vsakdanjo rabo. (Smej 1971a: 50)

Vilko Novak (1974: 34) je ocenil Küzmičev pomen za nadaljnji razvoj prekmurskega slovstvenega ustvarjanja kot prelomni. V njem je prepoznal ekumenske nastavke, saj je ugotovil, da je prevod *Nouvega Zákona* postavil normativno podobo prekmurskega knjižnega jezika, na katero so se »naslanjali sledeči mu evangeličanski in pozneje katoliški pisatelji, med njimi prvi Mikloš Küzmič«. Toliko bolj pomembna pa se mi zdi Smejeva ugotovitev, da se je Mikloš Küzmič približal Küzmičevemu *Novemu Zákonu* po obsegu oz. količini novozaveznih prevodov. V *Szvéti evangyeliomih* je prevedel sicer le nedeljske in praznične evengelije, vendar pa je tudi v *Knigo molitveno* (1783) uvrstil »marsikatera besedila iz raznih knjig Nove zaveze«, čeprav ni navedel mest, od koder jih je prevzel, kar naj bi tudi dokazovalo, da ni uporabljal *Nouvega Zákona* (Smej 2005a: 170). Za prekmurske evangeličane in katoličane ni bilo pomembno, kdo se je jezikovno zgledoval po kom, ampak spoznanje, da sta Števan in Mikloš Küzmiča s prevajanje Svetega pisma »hranila duhovno življenje kristjanov med Muro in Rabo. S tem sta položila temelj ekumenizmu« (Smej 2004: 340):

Ta pomen ni le praktičen, kot vzor, marveč je v izredni jezikovni, slovstveni in splošno kulturni stvaritvi, ki jo je zmogel podeželski duhovnik v narečju, v katerem je bilo dotlej

napisanih le nekaj knjižic. Prevod sv. pisma je bil preizkusni kamen za vsa evropska in mnoga druga slovstva z velikimi zahtevami po bogatem besednem zakladu za premnoge predmete in pojme, tudi iz abstraktnega sveta, za slogovne težave in posebnosti. (Novak 1974: 34)

Prevajalec perikop iz Svetega pisma Stare zaveze

Le sklepamo lahko (Jesenšek 2018: 93), da je Števan Küzmič prevedel celotno *Sveto pismo* in ugibamo, ali so posamezna poglavja rokopisa pogorela v požaru, ki mu je uničil dom (M. Kuzmič 1999: 8), ali pa je domnevni prevod po Küzmičevi smrti dobil Bakoš, da bi ga dopolnil ali objavil v knjižni obliki (Škafar 1975: 477). Mikloš Küzmič je 17. januarja 1790 pisal škofu Szilyju, ker mu »je bilo sporočeno«, da se Števan Küzmič »ukvarja tudi s prevodom Starega zakona« in da so odlomki tega rokopisa po njegovi smrti verjetno prišli »v roke mojega soseda Bakoša, ki si z vsemi močmi prizadeva, da bi Küzmičevo namero uresničil« (Jesenšek 2018: 93, po Škafar 1975: 477). To je vse, kar vemo o prevajanju protestantskega Svetega pisma Stare zaveze. Števan Küzmič pa je kot prilogo k *Nouvemu Zákonu* objavil osem perikop: Izaija (9, 6–8; 60, 1–6; 7, 10–15 in 49, 1–5), Malahija (3, 1–4), Pregovori (31, 10–30) in Sirah (24, 8–16). Perikopa iz Siraha je del hvalnice modrosti za čiščenje Matere božje – v odlomku izstopata srednjeveška mistika in asketika, ki se povezujeta z Lutrovimi spisi in reformacijo; na Küzmiča pa je že med študijem v Požunu (Bratislava) vplival pietistično usmerjeni rektor liceja, geograf, zgodovinar in pedagog, Ján Tomka – Saski,³⁴ njegovo versko in vzgojno ter prevajalsko delo pa sta od petdesetih let 18. stoletja pomembno usmerjala še dva pietista: pastor v Čobinu Janoš Sartorius in pobožni pietistični duhovnik v Požunu Samuel Wilhelm Serpilius.

Po sledovih Küzmičevega peresa

Smej je podobo Števana Küzmiča literariziral v romanu *Po sledovih zlatega peresa*, v katerem je osrednja oseba katoliški duhovnik Mikloš Küzmič, vendar pa je evangeličanu Števanu Küzmiču namenil več mest in samostojno poglavje. Biografsko-zgodovinski roman je metodološko, literarno-zgodovinsko in umetniško izrazno primerljiv s Slodnjakovimi predstavitvami Prešerna (*Neiztrohnjeno srce*, 1938), Levstika (*Pogina naj, pes*, 1946) in Cankarja (*Tujec*, 1976) – Smejeva

³⁴ Küzmič je na požunskem evangeličanskem liceju med letoma 1746 in 1748 verjetno poslušal njegova predavanja iz zgodovine, geografije, latinščine itd. in se seznanil s pietističnim gibanjem.

prekmurska trilogija, ki predstavlja prekmurske »zgodbe od 18. do začetka 20. stoletja«, pa je posvečena Kūzmičema (*Po sledovih zlatega peresa*, 1980), Baši (*Psalmi vaškega župnika*, 1992) in Ivanocyju (*Ivanocyjeva skrivnost*, 2021).

Roman o Kūzmičih je napisan po natančnem študiju dosegljivih virov, npr. matičnih knjig, kanoničnih vizitacij, pisem, znanstvene in strokovne literature itd.: »Nobeno ime in noben kraj v tej knjigi nista izmišljena. Vse osebe so živele, govorile in trpele, kakor mi.« (Smej 1980a: 9) V romanu sta Števan in Mikloš Kūzmič bratranca – Števanov oče Jurij Kūzmič in Miklošev oče Janoš Kūzmič sta bila brata –, in njuni življenjski zgodbi tečeta vzporedno. Števana srečamo kot sedemletnega dečka že na začetku romana, ko se z očetom pripelje iz Strukovec na Dolnje Slaveče, kjer obišče strica Janoša in spozna bodočo stričevo ženo in Mikloševo mamo Elizabeto Hüll. Čeprav je bila »papinka«, je brala protestantske knjige in pri njej si je Števanov oče izposodil Temlinov *Mali katechismus* in *Abecedarium Szlowenszko*, da se bo Števan lahko pripravil za šolo. Poleti leta 1747 Smej s pesniško svobodo opiše prvo »srečanje« bratrancev Števana in Mikloša Kūzmiča – mlajši Mikloš je skrit v grmu ob mlinu poslušal pogovor dveh mladih, ki sta bila dokončala študij na bratislavskem liceju. Eden izmed njiju je Števan Kūzmič, ki se je zaradi gornjelendavskih grofov, ki so bili zagreti katoliki, raje predstavljal za Stephanusa Sartora kot za Števana Kūzmiča – očitno se je že pripravljajl za prevajalsko delo, saj si je v beležnico zapisoval »pristine domače besede«; ob neki drugi priložnosti si je Števan zapisoval tudi kranjske besede neke Helene, ki je prišla v Prekmurje s Kranjske, Mikloš pa je na glas bral iz kranjske knjige, ki jo je prinesla s seboj. Prvi literarizirani dialog med bratrancema je potekal takole. Števan je vprašal Mikloša: »Kdo si? Kako ti je ime?« »Mikloš Kūzmič s Kukojece.« »Janošev?« »Da. Vi pa ste stričev, Števan Kūzmič, kajne?« se je opogumil Mikloš. »Motiš se. Jaz sem Stephanus Sartor.«

Kasneje, leta 1755, je gornjelendavski »stari plebanuš« Janoš Lepešič posredoval svojemu varovancu Miklošu podatke o Števanu Kūzmiču – v pismu je zapisal, da je »silno učen in delaven« Števan Kūzmič od leta 1751 v Nemes Csóju (Čobin) učitelj v latinski šoli. Leta 1752 je napisal mali slovenski katekizem, leta 1753 še abecednik, nato Aritmetiko in leta 1754 Vöre krsztsánszke krátki návk. Iz Čobina so Števana povabili v Šurd za pastorka šurdanske evangeličanske cerkve:

Na risalsko nedeljo se je v cerkvi poslovil in 25. maja 1755, na nedeljo sanctissimae Trinitatis, ga je v Tétu superintendent Samuel Németh posvetil za pastorka. V petek, 6. junija 1755, je prispel v Šurd. (Smej 1980a: 134)

Števan Kūzmič je bil odličen pridigar in verniki, tudi katoličani, so se »zgrijnili k njegovim pridigam«, to pa katoliškim duhovnikom ni bilo všeč. Smej je v nadaljevanju predstavil zgodbo legradskega opata Nikola Jellušica, ki je

»organiziral« napad na novega šurdanskega pridigarja – pijana in pobesnela množica ga je kruto prebičala in se grdo znesla nad njim. Zvemo, da se je Števan Küzmič izpopolnjeval v poetiki in retoriki, študiral je filozofijo in teologijo ter se še dodatno izobraževal pri zasebnih učiteljih in »iz nakupljenih knjig«, v tistih časih že prevajal Novi zakon, da se je v Šurdu poročil z Ano Marijo Heningece in da ga je obiskal župnik Lepešič, ki mu je Števan Küzmič izročil pozdrave za bratranca Mikloša. Smej je pri tem uporabil slovesne in narodno prebudne besede, da naj katoličanu Miklošu položi na srce, »naj nikoli ne preneha na vse načine služiti svojemu slovenskemu narodu« in naj to počne v Slovenski okroglini, ker mu kot katoličanu to ne bo prepovedano: »Meni je to prepovedano.« (Smej 1980a: 143)

Peto poglavje drugega dela romana je posvečeno Števanu Küzmiču in njegovemu *Nouvemu Zákonu*, ki ima izjemen pomen za prekmurski jezik in kulturo. Ta del romana ima značilnosti vrhunskega literarnega dela. Smej je dramaturško odlično predstavil, kako je Küzmič zaključil svoje veliko delo. Celo noč ni zatisnil oči in v sredo, 28. malega travna leta 1770, je »v svitu vzhajajočega sonca« zapisal sklepni del Razodetja. Odložil je pero in skrbno zložil rokopis prevoda: »Končal je težavno delo, ki ga je opravljal več let« in se zahvali za opravljeno delo: »Bog, blagoslovi moje delo!« (Smej 1980a: 259) Sledi vrhunski dramaturški zaplet. V sobo je planila žena Terezija in ga rotila, naj beži, ker prihaja »papinski plebanuš v spremstvu oboroženega vojščaka«. Števan Küzmič pa ni želel zbežati. Z ženo sta skrila Dalmatinovo Biblijo in Francelov lužiški prevod novega zakona ter pravkar dokončani prevod *Novega Zakona*. »Stara stenska ura z veliko številčnico je pravkar odbila sedem,« ko je v sobico – knjižna omara, police in velika miza so zavzemale več kot polovico prostora – vstopil Mikloš Küzmič, plebanuš pri Sv. Benediktu. Na mizi je najprej opazil Novo zavezo v grščini in latinščini; hitro je ugotovil, da je pod velikim belim prtom »skrit« dokončan svetopisemski rokopis. V krajši zastrnitvi zvemo, da je Terezija druga žena Števana Küzmiča – vdova po Mihaelu Bosnnyáku –, prva je bila pokojna Ana Marija Heningece; da se sin Štefan šola na bratislavskem liceju, tri hčerkice (Ana Marija, Klarica in Elizabeta) pa so mu hitro umrle; oče Jurij, Miklošev stric, je umrl lani (1769). Pogovor med bratrancema se hitro vrne h knjigam. Žena Terezija tarna, da se od pisanja knjig ne da živeti in da si je Števan med garaškim delom uničil zdravje, Mikloš pa ga pomiri, da se bo zveličal zaradi prevoda Novega zakona. Števan pove, da ga je prevajal iz grščine. Pogovarjata se o Markovem evangeliju in Mikloš vpraša prevajalca, zakaj je v besedilu uporabil sopomenki *deklička* in *devojka*:

Nej je mrla deklíčka, nego spi ... i k sebi vzeme očo te deklíčke i mater ... i notri je šô, gde je bila deklíčka položena. I prime roko te deklíčke, i veli: »Devojka, tebi velim, stani gori.« (Mr. 5,39)

Števan mu je razložil, da ima dva izraza tudi grščina, med tem ko je v Vulgati res uporabljen le samostalni *puella*. Ob še eni zastrnitvi, ko Števan pove, da ima sušico, prizna Miklošu, da je pietistično usmerjen kot njegov rektor v bratislavskem liceju Janoš Tomka in pastor v Čobinu Janoš Szábo-Sartorius, zato se ne izgublja v mistiki, ampak potrpežljivo nosi svoj križ.

Miklošu je pokazal tudi nagrobni napis, ki si ga je sestavil pri sedeminštiridesetih letih, njegov naslednik v Šurdu pa bo po njegovi smrti spremenil samo starost v epitafu. Miklošu je zaupal, da je začel prevajati tudi Staro zavezo iz grščine. Števan je bil vidno oslavljen, bolan, pred njim je bilo le še nekaj let življenja. Smej je poglavje zaključil z informacijo, da je Ivanocy na podlagi ustnega izročila mislil, da sta bila Kūzmiča brata – Smej (1980a: 273) je v opombi to popravil: »Verjetno sta bila bratranca.«

Števan »nastopa« v romanu tudi po smrti. Bakoš je obiskal Mikloša Kūzmiča štiri leta po Števanovi smrti in mu prinesel pozdrave »od nekega mrliča«. Mikloš ga je takoj popravil: »Zame in za Slovensko okrogolino ni mrtev. Zdaj živi bolj kot prej. Ni se pridružil mrtvim, ampak nesmrtnim. Bolj kot v grob je šel v slavo.« (Smej 1980a: 384) Smej je z Bakoševimi besedami podoživel smrt Števana Kūzmiča. V zadnjih tuzemskih trenutkih je Bakošu naročal, naj dokonča njegov stari gradual, zapustil mu je »precejšen del« prevedenega starega zakona in nagrobni napis, ki ga je Bakoš dopolnil. Nagrobnega spomenika mu niso postavili, saj je umrl v velikih dolgovih. Pa vendar, če ne bi bilo Števanovih in Mikloševih knjig, Slovenska okrogolina ne bi preživela. To je duhovna stavba, ki je ni mogoče porušiti:

Čudna sta ta dva Kūzmiča, je pomislil Bakoš, pripravljena sta hoditi bosih nog in v sami laneni srajci, a s polnim prgiščem slovenskih rokopisov in s srcem, prekipavajučim od ljubezni do Slovenov. (Smej 1980a: 387)

Če bi Slovenski okroglini vzeli njune knjige v domačem narečju, bi ji vzeli življenje (Smej 1980a: 388). Roman o Kūzmičih se je zaključil: »Srce je nedoumljivo in brezmejno kraljestvo, kamor nihče ne prodre.« (Smej 1980a: 475)

Števan Kūzmič pripada skupnosti znamenitih Slovencev – je velikan slovenske kulturne zgodovine, ki neupravičeno ostaja v senci drugih imen.

Zaključek

Rojeni Prekmurec, Bogojančar, mariborski škof, teolog, pesnik, pisatelj in prevajalec Jožef Smej (1922–2020) je bil veličina na področju prekmurskega jezika, literature in kulture, katoliški duhovnik, ki je s svojim ugledom in položajem v katoliški cerkvi razširjal vedenje o cerkvenih piscih ter njihovem prizadevanju za obstoj slovenstva med prekmurskimi katoličani in protestanti.

Med prekmurskimi pisci je osrednjo vlogo priznaval protestantu Števanu in katoliškemu soimenjaku Miklošu Küzmiču. Dokazal je, da sta bila najpomembnejša utemeljitelja prekmurskega knjižnega jezika v 18. in na prelomu 19. stoletja. Protestantskega duhovnika Števana Küzmiča je predstavil kot »prekmurskega pisatelja v 18. stoletju«, in sicer mu je namenil tudi samostojno poglavje v biografskem romanu o Miklošu Küzmiču (*Po sledovih zlatega peresa*, 1980). V več znanstvenih razpravah o Števanu Küzmiču so ga zanimali npr. njegovi prevodi psalmov (ki razodevajo »pesniški duh Števana Küzmiča), Küzmič kot prevajalec perikop iz Stare zaveze Svetega pisma, analiziral in razlagal je njegove Predgovore, predvsem pa je natančno preštudiral jezik *Nouvega Zákona* in ga predstavil v luči sodobnega ekumenizma. Glede prekmurskega knjižnega jezika je menil, da se Mikloš Küzmič pri prevajanju *Szvéti evangyeliomov* (1780) ni neposredno naslanjal na jezik Števanovega novozaveznega prevoda iz grščine, kljub temu pa je nadaljeval jezikovno tradicijo sorodnika in protestantskega pastora iz Strukovec. Pri tem je tudi dokazal, da »stari slovenski jezik (tako imenujeta prekmurščino oba Küzmiča) ni hrvaški jezik« oz. knjižna kajkavščina:

Oba Küzmiča, Števan, evangeličan, in Mikloš, katoličan, sta tako rekoč utemeljila svoj *stari slovenski jezik*. Kako lepo npr. zveni stavek iz stare biblije, izdane v Prekmurju: »Goljat je nosil ribnolůskasti prsnjek« (1 Sam 17,5). Namesto *luskinst oklep*, prekmurska biblija to plastično opiše z besedama, ki vsebujeta tri pojme: *riba*, *lůska* in *prsi*. Zares, izrazna moč prekmurščine!

Posebno mesto v Smejevem raziskovanju življenja in dela Števana Küzmiča imata tudi prevod njegovega nagrobnega napisa – v latinščini si ga je sestavil Števan Küzmič, dopolnil pa ga je njegov šurdski naslednik Mihael Bakoš – in literarizirana predstavitev Števana Küzmiča v romanu *Po sledovih zlatega peresa* (1980), ki je sicer roman o Miklošu Küzmiču, veliko pa pove tudi o njegovem evangeličanskem soimenjaku in sorodniku.

Literatura

Marija BAJZEK, 2019: Madžari o reformaciji v Slovenski krajini. *Slavia Centralis* 12/1, 133–141.

Janoš FLISAR, Adam LUTHAR, 1925: Prêkmurja znameniti evang. mô'zje. (Nadaljavanye). Küzmic Stefan. 1723–1779. 29. okt. *Dűsevni liszt* 3/5, 58–61 (20. 4. 1925).

Marko JESENŠEK, 2018: Vpliv biblijskih besedil na dvojnični razvoj slovenskega knjižnega jezika. *Prekmurski jezik med knjižno normo in narečjem*. Maribor: Univerzitetna založba Univerze. 21–30.

Marko JESENŠEK, 2018a: Prekmurščina v prevodih svetopisemskih besedil. *Prekmurski jezik med knjižno normo in narečjem*. Maribor: Univerzitetna založba Univerze. 92–109.

Marko JESENŠEK, 2018b: Jezikoslovno delo Antona Vratuš. *Prekmurski jezik med knjižno normo in narečjem*. Maribor: Univerzitetna založba Univerze. 217–247.

Marko JESENŠEK, 2019: Prekmurski (knjižni) jezik. *Nastopna predavanja novih izrednih članic in članov Slovenske akademije znanosti in umetnosti, izvoljenih v letih 2015 in 2017*. Ur. Veronika Simoniti. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti. 151–185,

Marko JESENŠEK, 2020: Prekmurski knjižni jezik in narečje. »Mi vsi živeti ščemo«. *Prekmurje 1919: okoliščine, dogajanje, posledice*. Šur. Peter Štih, Kornelija Ajlec, Attila Kovács. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti. 524–564.

Marko JESENŠEK, 2021: Knjižna prekmurščina – stari slovenski jezik. *Slovenski jezik med slovanskimi jeziki*. (Zbornik Slavističnega društva Slovenije, 31). Ur. Matej Šekli, Lidija Rezončnik. Ljubljana: Zveza društev Slavistično društvo Slovenije. 285–295.

Marko JESENŠEK, 2023: Prevajanje in reformacija na vzhodu slovenskega etničnega prostora. *Zgodovina slovenskega literarnega prevoda I. Pregled zgodovinskega razvoja*. Ur. Nike Kocijančič-Pokorn, Robert Grošelj, Tamara Mikolič Južnič. Ljubljana: Založba Univerze: Cankarjeva založba. 203–230.

Janko KOS, 2022: Adam Bohorič med protestantizmom in humanizmom. Novi pogledi na Adama Bohoriča. (Razprave II. razreda SAZU 26). Ur. Marko Jesenšek. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti. 65–74.

Franc KUZMIČ, 2008: Življenje in delo Števana Kūzmiča. *Predgovor. Nouvi Zákon*. Ur. Franc Kuzmič. Murska Sobota: Pokrajinski muzej. 81–103.

Mihael KUZMIČ, 1981: Kdo je avtor Predgovora k Nouvemu Zákonu iz leta 1771? *Predgovori Števana Kūzmiča*. Zagreb: Teološka fakulteta Matija Vlačić Ilirski. 93–109.

Mihael KUZMIČ, 1999: Štefan Kūzmič – prevajalec Nouvega Zakona. *Nouvi zákon ali Testamentom goszpodna nasega Jezusa Krisztusa*. Faksimile. Spremní besedi Mihael Kuzmič in Mihael Glavan. Ljubljana: Svetopisemska družba Slovenije. 1–9.

Števan KŪZMIČ, 1771: *Nouvi zákon ali Testamentom goszpodna nasega Jezusa Krisztusa, (zdaj oprvics z grcskoga na sztári szlovenszki jezik obrnyeni po Stevan Kūzmicsi Surdánszkom F)*. V Halli Saxsonskoj.

Adam LUTHÁR, 1923: Kūzmics Stevan. *Evangelicsanski kalendari na 1923. leto*. II. letni tekáj. Murska Sobota: Vödáni po Prekmurszkój Evangyelicsanszkój Sinyoriji. 26–28.

Adam LUTHÁR, 1923a: Kūzmits Stevan 1723–1779. Pro memoria. Kūzmics Stevana zsítek i delo. *Düsevní liszt* 1/8, 94–96 (20. 7. 1923).

Vilko NOVAK, 1974: Delo in pomen Števana Kūzmiča. Ob 250-letnici njegovega rojstva. *Stopinje*. Ur. Pavel Berden, Lojze Kozar, Jožef Smej. Murska Sobota: Pomursko pastoralno področje. 30–34.

Vilko NOVAK, 1976: *Izbor prekmurskega slovstva*. Ljubljana: Zadruga katoliških duhovnikov.

Vilko NOVAK, 1992: Slovstveno delo dr. Jožefa Smeja. *Stopinje*. Ur. Lojze Kozar, Vilko Novak, Franc Puncer, Jožef Smej, Jože Zadravec. Murska Sobota: Pomursko pastoralno področje. 19–22.

NZ 1771 = Števan Kūzmič, 1771: *Nouvi zákon ali Testamentom goszpodna nasega Jezusa Krisztusa*. V Halli Saxsonskoj.

Martina OROŽEN, 1974: O vzhodnoslovenskem knjižnem jeziku. Diskusijski prispevek k referatu dr. A. Vratuše. *Zbornik Štefana Küzmiča*. Ur. Anton Leskovec, Mira Medved, Jože Ternar. Murska Sobota: Pomurska založba. 114–122.

Jožef SMEJ, 1970: Slovenski evangeličani. *V edinosti*. Ekumenski zbornik (Kraljestvo božje 25). Ur. Stanko Janežič, France Perko, Jože Vesenjaj. Maribor: Slomškova založba. 117–123.

Jožef SMEJ, 1971: V Sloveniji žive evangeličani. *V edinosti*. Ekumenski zbornik (Kraljestvo božje 26). Ur. Stanko Janežič, France Perko, Jože Vesenjaj. Maribor: Slomškova založba. 10–28.

Jožef SMEJ, 1971a: Dvestoletnica Küzmičevega prevoda Nove zaveze. *V edinosti*. Ekumenski zbornik (Kraljestvo božje 26). Ur. Stanko Janežič, France Perko, Jože Vesenjaj. Maribor: Slomškova založba. 46–54.

Jožef SMEJ, 1972: Cerkev v Soboti (1071–1971). *Stopinje*. Ur. Jožef Smej. Murska Sobotra: Dekanijski urad. 20–63.

Jožef SMEJ, 1973: Dr. Franc Ivanocy in evangeličani. *V edinosti*. Ekumenski zbornik (Kraljestvo božje 28). Ur. Stanko Janežič, France Perko, Jože Vesenjaj. Maribor: Slomškova založba. 10–28.

Jožef SMEJ, 1980: Nagrobni napis Štefana Küzmiča. Ob dvestoletnici smrti. *Stopinje*. Ur. Pavel Berden, Lojze Kozar, Vilko Novak, Jože Smej, Jože Zadravec. Murska Sobota: Pomursko pastoralno področje. 119–125.

Jožef SMEJ, 1980a: *Po sledovih zlatega peresa*. Murska Sobota: Pomurska založba.

Jožef SMEJ, 1984: Mihael Kuzmič, Predgovori Števana Küzmiča. *Stopinje*. Ur. Lojze Kozar, Vilko Novak, Franc Puncer, Jožef Smej, Jože Zadravec. Murska Sobota: Izdalo Pomursko pastoralno področje. 90–93.

Jožef SMEJ, 1997: Se je Mikloš Küzmič v svojem prevodu Evngeliomov res naslanjal na Števana Küzmiča? *Slavistična revija* 45/3–4, 533–544.

Jožef SMEJ, 2000: Slomšek in Prešeren v luči edinosti kristjanov: ob 200–letnici njunega rojstva. *V edinosti*. Ekumenski zbornik (Kraljestvo božje 55). Ur. Stanko Janežič. Maribor: Slomškova založba. 99–103.

Jožef SMEJ, 2000a: Razmišljanje ob 200–letnici rojstva pesnikov Prešerna in Slomška. *Oznajenje* 23. Zbornik za krščanstvo, kulturo in umetnost. Poljčane: Župnijski urad. 49–55.

Jožef SMEJ, 2001: Primer čarovništva v župniji sv. Benedikta v Kančevcih iz leta 1651. *Zgodovinski časopis* 55/2, 223–230.

Jožef SMEJ, 2003: Pismo dr. Vilka Novaka izpred 20 let. *Stopinje*. Murska Sobota: Pomursko pastoralno področje. 194–195.

Jožef SMEJ, 2004: Nouvi zákon Števana Küzmiča (1771) v luči sodobnega ekumenizma. *Bogoslovni vestnik* 64/2, 331–342.

Jožef SMEJ, 2005: O prevodih psalmov v prekmurščino od Martjanske pesmarice II do Pusztaijeve pesmarice 1893. *Slavistična revija* 53/2, 211–227.

Jožef SMEJ, 2005a: Jezik Knige molitvene 1783 Mikloša Küzmiča v primerjavi z jezikom rokopisa Iácske. *Prekmurska narečna slovstvena ustvarjalnost*. Ur. Jože Vugrinec. Murska Sobota: Ustanova dr. Šiftarjeva fundacija. 168–185.

Jožef SMEJ, 2006: Štefan Küzmič kot prevajalec perikop iz Stare zaveze Svetega pisma. V *Edinosti*. Ekumenski zbornik (Kraljestvo božje 61). Ur. Vinko Škafar. Maribor: Slomškova založba. 101–104.

Jožef SMEJ, 2007: Pojem edinosti v Svetem pismu v luči ekumenske razsežnosti. V *Edinosti*. Ekumenski zbornik (Kraljestvo božje 62). Ur. Vinko Škafar. Maribor: Slomškova založba. 36–39.

Jožef SMEJ, 2007a: Prevajanje Svetega pisma v »stari slovenski jezik«. *Stopinje*. Ur. Lojze Kozar, R. Brest. Murska Sobota: Škofija Murska Sobota. 57–61.

Jožef SMEJ, 2011: Je prekmurščina knjižni jezik ali narečje? *Globinska moč besede*. Red. prof. dr. Martini Orožen ob 80-letnici. (Zora 80). Ur. Marko Jesenšek. Maribor: Mednarodna založba Oddelka za slovanske jezike in književnosti, Filozofska fakulteta. 26–30.

Jožef SMEJ, 2016: Ráne in večerášnje molitvi v Knigi molitveni in njih naravnost na svestvo pokore. *Stopinje*. Murska Sobota: Škofija Murska Sobota. 88–90.

Jožef SMEJ, 2017: Prekmurški pisatelji v 18. stoletju. *Slavia Centralis* 10/1, 5–15.

Jožef SMEJ, Franc Kramberger, 1999: Izrazimo čast slavnim možem. Pastirsko pismo ob 80-letnici priključitve Prekmurja Sloveniji. V *edinosti*. Ekumenski zbornik. (Kraljestvo božje 54). Ur. Stanko Janežič. Maribor: Slomškova založba. 193–197.

Drago SOBOČAN, 2007: *Ob 85. življenjskem milniku škofa dr. Jožefa Smeja*. Murska Sobota: Stolna župnija sv. Nikolaja.

SBL = Štefan Küzmič. *Slovenski biografski leksikon*. <https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi314023/>

SSP 2006 = *Sveto pismo Stare in Nove Zaveze*. Slovenski standardni prevod iz izvirnih jezikov. Študijska izdaja. Ljubljana: Svetopisemska družba Slovenije.

Ivan ŠKAFAR, 1975: Iz dopisovanja med škofom Szilyjem in Miklošem Küzmičem v zvezi s sedmimi Küzmičevimi deli. *Slavistična revija* 23/2, 468–493.

Anton TRSTENJAK, 1905: Slovenci v šomodski županiji na Ogrskem. *Slovenski narod* 38/41 (20. 2. 1905)–38/67 (22. 3. 1905).

ZŠK 1974 = *Zbornik Štefana Küzmiča*. Ur. Anton Leskovec, Mira Medved, Jože Ternar. Murska Sobota: Pomurska založba.

Anton VRATUŠA, 1974: Jezik »Nouvoga Zákona« in »Svéti evangyliomov«. *Zbornik Štefana Küzmiča*. Ur. Anton Leskovec, Mira Medved, Jože Ternar. Murska Sobota: Pomurska založba. 54–75.

ŠTEVAN KŪZMIČ IM PREKMURISCHEN OPUS VON JOŽEF SMEJ

Zusammenfassung

Jožef Smej (1922-2020), geboren in Prekmurje (Bogojina), Bischof von Maribor, Theologe, Dichter, Schriftsteller und Übersetzer war eine Größe auf dem Gebiet der Sprache, Literatur und Kultur von Prekmurje, ein katholischer Priester, der mit seinem Ruf und seiner Stellung in der katholischen Kirche Wissen über Autoren religiöser Literatur und ihre Bemühungen um die Existenz des Slowenentums unter den Katholiken und Protestanten von Prekmurje verbreitete.

Die zentrale Rolle schrieb er dem Protestanten Števan Kūzmič und dem Katholiker Mikloš Kūzmič zu. Er konnte beweisen, dass beide die bedeutendsten Begründer der Schriftsprache von Prekmurje im 18. und an der Wende zum 19. Jahrhundert waren. Števan Kūzmič stellte er als den „Prekmurje-Schriftsteller des 18. Jahrhunderts“ dar und widmete ihm ein eigenständiges Kapitel in seinem biografischen Roman über Mikloš Kūzmič (*Po sledovih zlatega peresa*, 1980). In mehreren wissenschaftlichen Beiträgen über Števan Kūzmič setzte er sich mit dessen Übersetzungen von Psalmen auseinander, die den „poetischen Geist von Števan Kūzmič offenbarten“, er analysierte und interpretierte Kūzmičs Übersetzungen von Perikopen aus dem Alten Testament sowie seine Vorworte (*Predgovori*), studierte sorgfältig das sprachliche Bild von *Nouvi zákon* und präsentierte es im Licht des modernen Ökumenismus. Bezüglich der literarischen Sprache von Prekmurje wies er nach, dass sich Mikloš Kūzmič bei der Übersetzung von *Szvėti evangyliomi* (1780) nicht direkt auf die Sprache von Števans Übersetzung des Neuen Testaments (*Nouvi zákon*) aus dem Griechischen stützte, obgleich er die sprachliche Tradition seines Verwandten und des protestantischen Pfarrers aus Strukovci fortführte. Dazu bewies er, dass „die altslowenische Sprache“ (so nannten beide Kūzmičs die Sprache von Prekmurje) „keine kroatische Sprache“ bzw. keine kajkavische Literatursprache sei:

Oba Kūzmiča, Števan, evangeličan, in Mikloš, katoličan, sta tako rekoč utemeljila svoj *stari slovenski jezik*. Kako lepo npr. zveni stavek iz stare biblije, izdane v Prekmurju: „Goljat je nosil ribnolůskasti prsnjek“ (1 Sam 17,5). Namesto *luskinast oklep*, prekmurska biblija to plastično opiše z besedama, ki vsebujeta tri pojme: *riba*, *lůska* in *prsi*. Zares, izrazna moč prekmurščine!

Einen besonderen Platz in den Forschungen Smejs zum Leben und Werk von Števan Kūzmič nimmt auch die Übersetzung der Inschrift auf seinem Grabstein ein; diese wurde von Števan Kūzmič selbst in lateinischer Sprache verfasst und von seinem Nachfolger Mihael Bakoš ergänzt.